

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКА ГІМНАЗІЯ № 2

54001, Україна, м. Миколаїв,

вул. Адміральська, 24,

тел. (0512) 37-22-46, 37-03-26

Факс: (0512) 37-22-46. E-mail: g-Nic2@yandex.ru

www.gymnasiya-2.mk.ua

Чернікова Н.В.

Розробка
практичних занять з української мови
для 9-11 класів

2011

Практичне заняття 1

Сучасна українська орфографія та її принципи.

Орфограма. Умови вибору орфограм

Орфографія - це історично сформована й уніфікована система правил, що визначають написання слів згідно з усталеними нормами, а також вивчає й формулює відповідну систему правил, які забезпечують нормативність написань. В українській орфографії визначають чотири принципи правопису:

1. **Фонетичний**, який ґрунтується на повному врахуванні літературно-нормативного звучання слів. Цей принцип визначає написання:

- 1) о, е після шиплячих: жонатий - женитися, шботий - шести;
 - 2) а, я перед складом з наголошеним а, я: хазя'їн, бага́ч;
 - 3) суфіксів -ськ-, -зьк-, -цьк- тощо, які сформувалися внаслідок фонетичних перетворень: козак - козацький - козацтво, товариш - товариський - товариство;
 - 4) чергування в дієслівних коренях: гонити - ганяти, допомогти - допомогати;
 - 5) спрощення груп приголосних: честь - чесний, щастя - щасливий;
 - 6) м'якого знака: галка - галька, гілка - тополька, дівчинка - нянька;
 - 7) апострофа: здоров'я, свято; бур'ян, буря.
 - 8) подовжених приголосних: сілля, Ілля, попідтиння, збіжжя.
 - 9) голосних и, і, ї або у словах іншомовного походження: Дізель, дизель.
 - 10) и та і після шиплячих та задньоязикових приголосних: щічка, щирий.
 - 11) передача голосних у прізвищах слов'янського походження: Лебедев, Белінський.
2. **Морфологічний**, який полягає в тому, що морфеми споріднених слів пишуться однаково, незважаючи на те, що вони в різних формах того самого слова звучать по-різному:
- 1) е та и в ненаголошених позиціях: ве"сна- весні, ши"рокий - широко;
 - 2) о перед постійно наголошеними у та і: го"лубка, со"бі;

- 3) одзвінчення глухих приголосних перед дзвінками: **прось**[з']**ба** - **проси**ти, **молоть** [д']**ба** - **моло**тити;
- 4) оглушення г перед глухими: **дбогтю** - [д'бхт'у], **легко** — [лэхко];
- 5) префікс **з-** перед глухими, крім **к, п, т, ф, х**: **зшити** - [ш:і́ти^є], **зсадити** - [с:аді́ти^є];
- 6) префікси **роз-, без-** перед шиплячими: **розжувати** - [рож:увати^є], **розщедритися** - [рош:чедри́ти^єс'а], **безчестя** - [бе^исчэ́с'т'а];
- 7) дієслівні форми на **-ся, ться**: **намагаєшся** - [намага́йес':а]. **збігаються** - [зб'іга́йуц':а];
- 8) подвоєння приголосних, у тому числі подвоєння **nn** у суфіксах: **осінній**, **возз'єднання**, **трясся**, **віддалений**.
3. **Історичний, або традиційний**, полягає в тому, що деякі написання не зумовлюються ні вимовою, ні уніфікацією звукового складу морфем незалежно від можливих позиційних видозмін:
 - 1) літери **я, ю, є, ї**, що позначають два звуки: *бур 'ян, країна*,
 - 2) буквосполучення **дж, дз** на позначення одного звука: *кукурудза, джерело*;
 - 3) ряд слів з ненаголошеними **е, и, о**, що не перевіряються наголосом: *леміш, кишеня, лиман*.
4. **Смисловий** принцип орфографії лежить в основі диференціації різних написань:
 - 1) власних і загальних назв: *високе приміщення - село Високе*;
 - 2) прислівників та прийменниково-іменникових конструкцій: *убік - у бік, нагору - на гору*;
 - 3) написання часток **не і ні** з самостійними частинами мови: *нікім - ні з ким, не́друг - не друг, а ворог*;
 - 4) складних слів і словосполучень: *відвідати пала́ту легкопо́ранених — у пала́ті бу́ло кі́лька ле́гко_по́ранених оскóлками*.

Окремий графічний знак у написаному слові - це **написання**. Наприклад, у слові *хто-небудь* 10 написань: 9 літер і 1 дефіс.

Орфограма - це таке написання у слові, яке відповідає певному правилу. Одні написання є орфограмами, а інші - не є орфограмами: *на_вели́ку го́ру, що_б не_каза́ли* (орфограми підкреслені). Орфограми у слові можна знайти за характерними ознаками.

Характерні ознаки орфограм

<i>Типи орфограм</i>	<i>Характерні ознаки</i>
Букви на позначення голосних	- ненаголошеність звука в префіксі, корені, суфіксі; - чергування голосних; - у словах іншомовного походження;
Букви на позначення приголосних	- оглушення та одзвінчення; - подвоєння та подовження; - чергування приголосних; - спрощення груп приголосних;
Букви, що не позначають звуків	- уживання м'якого знака в українських словах; - уживання м'якого знака в словах іншомовного походження;
Великі букви	- на початку речення; - у власних назвах і власних найменуваннях;
Апостроф	- при роздільній вимові у власне українських та іншомовних словах після певних приголосних перед Я, Ю, Є, Ї .
Дефіс	- складні слова; - після певних префіксів і суфіксів у займенниках і прислівниках; - частки -ТО, -ТАКИ, -НО
Написання разом і окремо	- складні слова; - прийменники; - частки НЕ, НІ, ЖЕ, БИ .
Риска (при переносі слів із рядка в рядок)	- кінець рядка.

Орфограми бувають у різних частинах слова, між частинами слова та між словами.

<i>Орфограми - літери</i>	<i>Орфограми - дефіси, проміжки, риси</i>
1. В усіх морфемах:	1. Між частинами слова: <i>коли-небудь, темно-темно, раз у раз</i> ;

А) у префіксах: <u>роз</u> чин, <u>при</u> їхав, <u>схо</u> пити, <u>зи</u> йти.	2. Між словами: зробив- <u>таки</u> , <u>таки</u> <u>приніс</u> , <u>не</u> читаючи;
Б) у коренях: <u>ве</u> сний, <u>сте</u> ни, <u>допомога</u> ти.	3. Між складами: во-да, при-ніс.
В) у суфіксах: сторо <u>жовий</u> , <u>марево</u> , моро <u>зиво</u> .	
Г) у закінченнях: площ <u>ею</u> , пиш <u>емо</u> , вокзал <u>у</u> , синус <u>а</u> .	

Орфографія встановлює правила вживання:

- 1) літер для передачі звуків не своїми літерами;
- 2) великих літер;
- 3) дефіса та проміжку;

- 4) rischi для переносу частини слова з одного рядка в інший

Орфографічне правило - це інструкція, у якій указуються умови вибору правильних написань (орфограм)у словах.

Умови вибору орфограми - це фонетичні, словотворчі, морфологічні, синтаксичні і смислові особливості слів, які визначають, що слід писати в тому чи іншому випадку.

Умови вибору правильних написань

Умови вибору	Приклади
1. Фонетичні: - наголос, ненаголошеність; - шиплячі; - м'які приголосні; - одзвінчення й оглушення приголосних.	<u>Лоп</u> ата, <u>ми</u> ну́лий. <u>Веч</u> орі, <u>веч</u> е́ря. <u>Кін</u> ь, <u>ста́н</u> ьте. <u>Діж</u> ці, <u>вокза́</u> л.
2. Словотворчі: - частини слова; - спільнокореневі слова; - чергування.	<u>Пре</u> га́рний, <u>ві</u> верше́ний. <u>Велич</u> е́зний — <u>в</u> е́лич. <u>Припе́</u> рти - <u>припи́</u> рати.
3. Морфологічні: - частини мови; - ознаки частин мови: а) відмінок, відміна, група; б) особа, число, дієвідміна.	<u>Спо</u> ча́тку - з <u>по</u> ча́тку. <u>Робітні</u> ц <u>ю</u> (І відм., О.в., м.гр.), <u>фа́бри</u> ко <u>ю</u> (І відм., О.в., тв. гр.). <u>Ба́ч</u> иш (II д/в., 2 ос., одн.), <u>пи́ше</u> ш (I д/в., 2 ос., одц.).

4. Синтаксичні: - зв'язок слів у словосполученні.	Найстаріш <u>ю</u> (яко <u>ю</u> ?) груш <u>ею</u> (О.в.), подя'кувати (кому?) вам (Д.в.), відс <u>у</u> тній (через що?) ч <u>е</u> рез хвор <u>о</u> бу (З.в.).
5. Семантичні: - значення слів; - значення частини слова	Б <u>і</u> ль (відчуття фізичного страждання) - б <u>і</u> ль (законопроект). Пр <u>е</u> чуд <u>о</u> вий (дуже чудовий) - пр <u>и</u> чав (наближення).

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Вправа 1. Подані нижче слова запишіть у стовпчик, визначте принцип правопису.

Ні/до/чого, подарувати на/пам..ят., вивчити на/пам..ят...; думає(т)ся. ться, ця), вагає(с)ся, шся), учител..ка, ка(з,с)ці, дж..рел..ний, пш...ниця., пш...но, л..вада, пів..юрти, роз..ясне.., пр..вітати (Н,н)адію, дати (Н,н)адію людині, суспіль..но/корисний, народно/поетичний, ж..в..мо, ні/трохи не/цікава лекція, во..кий, во..зал, не/з..ясова(н, нн)і пита(н, нн)я.

Вправа 2. Запишіть слова українською та англійською мовами. Зіставте їх правопис в обох мовах (визначте принципи правопису).

Французский, касса, Марокко, двухъярусный, пол-ямы, пол-окна, режьте, приграничный, электронный, лебединый, деревянный, богатый, прехороший, рассказать, схватить, жёлто-красный, Москва-река, зверобой-трава, сделать, безязыкий, бурьян.

Вправа 3. Запишіть слова, охарактеризуйте принцип (принципи правопису) та умови вибору орфограм.

Зразок: Не_роз_же_врі_є_ть_ся: слово пишеться за смисловим принципом правопису (частка **не** з дієсловами пишеться окремо); слово пишеться за морфологічним принципом правопису (в українській мові завжди пишеться префікс **роз-**, незважаючи на вимову; у корені пишеться ненаголошений голосний **е**, що перевіряється наголосом: розжевріється - жевріти; у ненаголошеному закінченні дієслова **-єть** пишеться буква **є**, оскільки воно належить до I дієвідміни; дієслова на **-тьс**я, незважаючи на вимову, пишуться через **-тьс-** з м 'яким знаком).

Возз'єднання, прикордонний, всесвітньо-історичний, свиснути, дерев'яний, під'яр'я, дзеленчати, різьбяр, голландський, згори, на багато (місць), звуку (Р.в. одн.), звука (Р.в. одн.), мовностилістичний, розживеться, Вітчизна, кігті, Кабінет Міністрів України, кабінет (шкільний).

Завдання 1. З «Українського правопису» випишіть до зошита орфографічні та технічні правила переносу слів; вивчіть їх (§ 41-42, с. 58-60).

Сучасна українська пунктуація та її принципи. Типи розділових знаків

Пунктуація - це система розділових знаків та розділ мовознавства, що вивчає розділові знаки та правила їх уживання на письмі.

Є 10 розділових знаків: крапка (.), знак питання (?), знак оклику (!), три крапки (...), кома(,), крапка з комою (;), двокрапка (:), тире (-), дужки (), лапки («»).

Розділові знаки служать для позначення в реченні та в тексті меж смислових відрізків, значення яких особливо підкреслюється тим, хто пише. Розділові знаки забезпечують однозначне сприйняття написаного тексту (речення) тим хто його читає.

Розділові знаки в реченні та тексті ставляться не хаотично, а за певним правилом. Пунктуаційне правило – це інструкція, у якій вказуються умови вибору розділового знака (тобто його вживання або невживання). *Умови вибору розділового знака* - це граматичні, смислові та інтонаційні особливості речень та їх частин. Місце в реченні, де необхідно поставити розділовий знак, можна знайти за особливими знаками-сигналами (прикметами). Знаки сигнали застосування пунктуаційних правил:

- *морфологічні*: наявність дієприкметників, дієприслівників, сполучників, окремих часток;

- *синтаксичні*: наявність двох або більше граматичних основ, звертань, вставних і вставлених конструкцій, відокремлених та уточнювальних членів речення, однорідних членів, чужого мовлення;

- *звукові*: вимовляння речення з кличною, окличною питальною та іншими видами інтонацій;

- *смислові*: вираження причини, припущення, уточнення тощо.

Розділові знаки функціонують для виділення речень одне від одного в тексті для розділення та виділення смислових відрізків у реченні. Вони поділяються на три групи: *віддільні (у тексті), роздільні та видільні (у реченні)*.

До першої групи належать крапка, знак питання, знак оклику та три крапки. Вони використовуються:

- 1) для відділення кожного речення від наступного в тексті;
- 2) для оформлення окремого речення як завершеного.

Їх вибір визначається смислом та інтонацією. Так, наприклад, крапка ставиться в кінці розповідного або спонукального неокличного речення: *Величезні історичні зміни в нашій дійсності можна й треба показувати через долю людей, через образи. (О.Д.)*. Знак питання - в кінці питального неокличного речення: *Бажаєте прохолодитись, може? (Л.У.)*. Знак оклику - в окличних розповідних та спонукальних реченнях: *Ах, який чудовий Коронів хутір! (О.В.)*. Знак питання та знак оклику - у питальних окличних реченнях: *О, де вони, мої щасливі ілюзії молодості, коли я й справді вірив у щось подібне?! (В.Д.)*. Три крапки ставляться в кінці обірваних (незакінчених) речень: *Не співати вже мали соловейкам... (О.Д.)* або в кінці речень, коли автор прагне позначити в тексті довгу паузу з певною стилістичною метою: *Чудова київська осінь... Падає листя з київських каштанів... День осінній, але сонячний, ясний, щедрий... (О.В.)*.

До другої групи належать кома, крапка з комою, тире, двокрапка. Вони вживаються в простому реченні - крапка, крапка з комою, тире - для позначення меж між однорідними членами; тире - для позначення межі між підметом та іменною частиною складеного присудка на місці опущеної зв'язки та в неповному реченні на місці опущеного присудка або іншого члена речення; у складному реченні - для розділення двох предикативних частин; у складносурядному реченні - кома, крапка з комою, тире; у складнопідрядному реченні - кома, крапка з комою; у безсполучниковому складному реченні - кома, крапка з комою, тире та двокрапка (див. приклади в теоретичній частині практичних занять 2-4. 11-16).

До третьої групи належать кома (дві коми), тире (два тире), знак оклику, дужки подвійні, подвійні лапки, кома та тире, двокрапка, двокрапка та тире, що вживаються разом. Видільні

розділові знаки функціонують для виділення меж тих смислових відрізків, що ускладнюють речення, а також для оформлення прямої мови. Так, для виділення звертання використовують кому, дві коми, знак оклику; для виділення вставних слів, словосполучень та речень - кому, дві коми, вставлених конструкцій - подвійні дужки, подвійне тире, подвійне тире з комою (комами), рідше - коми: слів-речень - кому, дві коми, три крапки, знак оклику, знак питання; відокремлених та відокремлених уточнювальних членів речень - кому, дві коми, рідше - тире; для оформлення прямої мови (діалогу) використовують подвійні лапки, кому, знак, оклику, знак питання, тире; для виділення узагальнювального слова при ряді однорідних членів - тире, двокрапку або тире та двокрапку, що вживаються разом (див. приклади в теоретичній частині практичних занять 4-9, 17).

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Вправа 4. *Запишіть речення, охарактеризуйте тип розділових знаків. Поставте пропущені орфограми.*

1. Чи/то садок видніє чи город чи поле (П.М.); 2. Задер голову Баглай стежит.. як по/волі але вперто підймаю голуби над (С,с)обором (О.Г.); 3. Гей на коні (у,в)сі (у,в) пул. (П.Т.); 4. Весіл..ний обряд скла дає. ся з тр..ох частин а саме заручин свата(н.нн)я (і,й) весі(л,лл)я (з *підр.*); 5. Ой ти дівчино з горіха зерня чом твоє сер..це колюче терня (І. Ф.); 6. Що ж отак і проходить.. веч..р по/лисячому тихо без/стуку (Б.О.); 7. Орфографію або правопис має знати кожен (з *підр.*). 8. Він жив на/самому кінці села там де глибокий яр виходив у/ліс вуз..ким клином (І.Н.-Л.); 9. Д..ревця молоді (у,в)криті білим пухом тихен..ко сплят.. над (В.в)олгою (у,в) снігу (Н.З.); 10. Прощаючис.. Багіров ві..кликає Ясно/горс..ку в/бік (О.Г.); 11. Міряли ви її безм..рні шляхи з..лених та рівних ст..пів де ні/що не/забороняє вашим очам вим..ряти їх (і,й) в/здовж (і,й) в/шир (і,й) в/по/перек де одні тіл..ки в..сокі могили нагадуют.. вам про давнє людс..ке жи(т,тт)я де синє небо побратавшись.., з в..селою з..млею розгортає над нею своє блакитне безм..рно/в..соке бездо(н,нн)о/глибоке шатро (П.М.); 12. Ліс іще дрімає а з синім небом уже щос.. діє..ся воно/то зблідне наче від жаху то (з,с)палахне сяйвом не/мов од радощів (М.К.); 13. Не/жди ні/коли слушної пори твоя мовчанка може стать ган.бою (Д.П.); 14.

(У,В) своїм не/в...личк..м гурточку Гуща завів нов..ну гуртову працю (М.К.).

Вправа 5. *Запишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки, охарактеризуйте їх за інтонаційною оформленістю та метою висловлювання.*

1. – Я не Ганна я не наймичка я - та й оніміла (Т.Ш.); 2. Чудесна книга Яка книга Хто ж написав оцю дивну оцю чудесну книгу (І.Б.); 3. Сонце Сонце Його перші промені вдарили по очерету по дузі по плесу І раптом лясь біля вашого вуха: – Дранки Баби дранки (О.В.); 4. За що себе корити (Л.К.); 5. Пером не можна написати не можна й у казках сказати яких було багацько див (І.К.); 6. Як мені серце примусити знов повернутись у село (Г. Ч.); 7. Довести до такого стану людину (О.Г.); 8. Та що ж лишилось Піднімати брили (Л.К.); 9. Живому живе промовляє живи У цім світі ти сам таємниця (А.К.); 10. На коліна Як смієш перед князем стовбувата (М. Ч); П. Гей де ж тебе так хлопче забарило (Л.К.); 12. – Я тебе не застрелив би бо А мене А мене ти пристрелиш Мусиш Мусиш - розхвилювався та й забився в нападі пекельного нестерпного болю (І.Б.).

Практичне заняття 2

ПУНКТУАЦІЙНИЙ ПРАКТИКУМ

Речення. Головні члени речення. Тире між підметом та іменною частиною складеного присудка на місці пропущеної зв'язки.

Речення - це основна синтаксична одиниця, побудована за законами даної мови, що служить засобом передавання думки, яка характеризується інтонаційною, смисловою та граматичною завершеністю. Усі речення за будовою поділяють на прості та складні (складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові), за інтонаційною оформленістю – на окличні та неокличні, за метою висловлювання – на розповідні, питальні та спонукальні, за характером граматичної основи – на двоскладні та односкладні (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні), за наявністю другорядних членів речення – на поширені та непоширені, за структурно-семантичними особливостями – на повні та неповні, за наявністю ускладнювальних компонентів – на нескладні та ускладнені однорідними членами, звертаннями, вставними і вставленими

конструкціями, відокремленими та уточнювальними членами речення.

Центром будь-якого простого речення є його граматична основа, що представлена підметом і присудком (двоскладне речення) або одним із головних членів (односкладне речення).

Підметом називається головний, граматично незалежний член речення, що називає предмети, опредмечені ознаки або дії, предикативна ознака якого розкривається присудком. Підмети переважно виражається формою називного відмінка субстантивного слова. Вони бувають простими (виражені одним словом) і складеними (вираженими двома і більше словами).

Способи вираження підмета:

1. Іменник у називному відмінку будь-якого лексико-граматичного розряду:

Нагріта сонцем рілля дихає парою. Петро Іванович з самого ранку виходив на своє подвір'я подивитися на схід сонця.

2. Займенником будь-якого семантичного розряду у формі називного відмінка або синтаксично зв'язаним словосполученням займенника з іменником або іншим займенником:

Ми дуже силою своєю. Він з Миколою ніяк поладнати не міг.

3. Субстантивованим прикметником або дієприкметником:

Іздові тихенько перемовлялися. Поранений був доставлений до шпиталю.

4. Числівником або синтаксично зв'язаним словосполученням числівника з іменником або займенником:

Двоє вийшли з лісу. Два місяці - це термін, відведений для виконання роботи.

5. Граматично незалежним інфінітивом або сполученням інфінітива з іменником:

Працювати — її улюблене заняття.

6. Фразеологізмом:

Бити байдики - мрія будь-якого ледаря.

7. Реченням:

«Я буду літати!» - лунало в його голові.

Присудком називається головний, граматично залежний від підмета член речення, що розкриває його предикативну ознаку, який називає дію або стан предмета, характеризує предмет, кваліфікує предмет.

Присудки поділяються на прості та складені.

Простий присудок виражається особовою формою дієслова, що передає лексичне і граматичне значення.

Хмари спустилися на поля.

Складені присудки поділяються на два види: дієслівні та іменні.

Складений дієслівний присудок виражається **допоміжним дієсловом**, що передає граматичне або граматичне і частково лексичне значення та **смисловою частиною**, вираженою **інфінітивом**, що передає лексичне значення. Замість допоміжного дієслова може виступати прикметник з модальним значенням (*готовий, радий, необхідний*) або модальне слово (*треба, можна, необхідно, не можна*).

Людина прагне вчитися. Я готовий поговорити з вами. Нам необхідно зустрітися.

Складений іменний присудок виражається **дієсловом-зв'язкою**, що передає граматичне або граматичне і частково лексичне значення, та **іменною частиною** (прив'язковим елементом), що передає лексичне значення.

Зв'язка зазвичай представлена дієсловами *бути, ставати, робитися, здаватися, опинитися* тощо, причому вона може бути матеріально вираженою (тобто наявною в реченні) або опущеною (як правило, опускається дієслово-зв'язка *бути* у формі теперішнього часу).

Іменна частина може бути виражена:

1. Іменником у формі називного або орудного відмінка:

Цей студент - майбутній лікар. Ця брунька незабаром стане листком.

2. Прикметника будь-якого семантичного розряду, у тому числі у формі вищого та найвищого ступенів порівняння:

Цей хлопець розумніший за всіх. Та річка ширoka.

3. Числівником або синтаксично зв'язаним комплетивним словосполученням (числівник + іменник):

П'ятдесят плюс п'ятдесят - це сто. Швидкість читання учня - сто вісімдесят слів за хвилину.

4. Займенником:

Наша сила - це ми.

5. Інфінітивом:

Лиси боротись - значить жити (І. Ф.).

6. Дієприкметником:
Поля вкриті снігом.
7. Прислівником:
Ця сукня їй до листя.
8. Словом категорії стану:
Надворі було тихо і спокійно.
9. Фразеологізмом:
Цей студент - стріляний горобець.
10. Порівняльним зворотом:
Дівочі сльози мов весняний дощ.

Якщо зв'язка у двоскладному реченні зі складеним іменним присудком опущена, на її місці може ставитися тире.

Тире між підметом та іменною частиною складеного присудка при нульовій зв'язці ставиться, якщо підмет та іменна частина присудка виражено:

1. Іменниками:
Київ — столиця України.
 2. Числівниками:
Два по два — чотири.
 3. Інфінітивами:
Життя прожити - не поле перейти (присл.).
 4. Підмет - іменник, а іменна частина - інфінітив і навпаки:
Читати - його улюблене заняття.
 5. Підмет - числівник, а іменна частина - іменник і навпаки:
Двісті - це значна сума.
 6. Підмет - фразеологізм, а іменна частина - іменник, числівник, інфінітив і навпаки:
Цей студент — стріляний горобець.
 7. Незалежно від способу вираження підмета та іменної частини перед частками *це, то, ось, значить*:
Говорити неправду - це погано.
- Тире між підметом та іменною частиною складеного присудка при нульовій зв'язці не ставиться, **якщо:**
1. Підмет виражений займенником:
Він гарний товариш.
 2. Підмет виражений субстантивованим прикметником або дієприкметником:
Вартові цікаві люди.

3. Іменна частина виражена займенником:

Син у мене мій, та розум у нього свій.

4. Іменна частина виражена прикметником (у тому числі у формі вищого чи найвищого ступенів порівняння) або яєприкметником:

Мужик хитріший від чорта.

5. Іменна частина виражена прислівником:

Ця сукня їй до лиця.

6. Іменна частина виражена порівняльним зворотом:

Ніч наче озеро в берегах неба.

7. Незалежно від способу вираження підмета та іменної частини, якщо перед останньою є заперечна частка *не*:

Серце не камінь.

8. Незалежно від способу вираження підмета та іменної частини, якщо між ними є вставне слово або словосполучення:

Вчитися, безумовно, цікава річ.

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Вправа 6. *Перепишіть речення, визначте предикативні центри, охарактеризуйте головні члени речення. Поставте пропущені розділові знаки та орфограми.*

1. (У,В)сі носи повісили (П.М.). 2. (У,В)пасти (з,с)горіти загинути ладна (в,у) ту/ж мить Д.П). 3. Бездорі(ж,жж)я буде йому дорогою (О.Г.). 4. Шофер почав (з,с)к..дати важкі мотки дроту (Ю.З.). 5. їздові підклали під колеса камі(н,нн)я (О.Г.). 6. Тисячне «ура!» грозою (з,с)колихнуло податливі набряклі луки (М.С.). 7. Щас..ливий я що народився на/твоєму березі (П.Т.). 8. Темні скелі л..жали понуро а море л..жало (у,в)/низу під сірою поволокою сну (М.К.). 9. Буде важко тобі дослухатися доч..катися нової днини (Д.П.). 10. Він був майстром на (у,в)сі руки. 11. Я тільки повинен був п..р..дати вам листа. 12. Я хотіла/би бути вашою матір..ю. 13. У юна..тві я мріяв бути математиком. 14. Студент хотів почати (у,в)читися. 15. Ідеш., собі полем мрієш.. (О.В.). 16. Давайте з вами поговор..мо. 17. Отакий/то Перебендя старий та химерний (Т.Ш.). 18. Німецький поліцай який стояв на виході (з,із,зі) табору був стріля(н,нн)ий горобець (Ю.Я.). 19. Чубенко робив марні спроби підв..стися на/ноги (Ю.Я.). 20. Ну чи не/(у,в)з'яв/би його прах він довго буде ще мене страшити? (Л.К.).

Вправа 7. Перепишіть речення, визначте предикативні центри, схарактеризуйте головні члени речення. Поставте пропущені розділові знаки та орфограми, свій вибір обґрунтуйте.

1. Зраджувати друга це жакливо.
2. Жити сл..ози лити (присл.).
3. Закон жи(т,тг)я злякатися кінець.. (Л.К.).
4. Він запеклий мисливець.. (Ю.З.).
5. Мужик хитріший від ч..рта (присл.).
6. Норма висіву кропу два грам(а,и) на квадратний метр землі (з журн.).
7. Доторкнутися до людини св..яче..ою вербою значить поєднати її з космач..ними силами (В,в)сесвіту. (з журн.)
8. Св..ягиня пе те шо людей об..єднує зб..рає до/купи (П.З.).
9. Горобці (у,в) піску сипкому ніби діти (у,в) ставку (М.Р.).
10. Мої слова не/зброя а рида(н,нн)я (Л.У.).
11. Ніч., наче озеро (у,в) берегах неба.
12. Молодіст.. буйніст.. а старіст.. не/ радіст.. (присл.).
13. Три рази по три дев..ят.. .
14. Вихова(н,нн)я бе..перечно тонка справа.
15. Ліс або як кажут.. серби шума це не просто сосни і.й) дуби (М.Р.).
16. Головне що відкрилося Олександрі Іванівні в Марії здат..ніст.. близ..ко брати до серия чуткий біл (Ю.М.)
17. Чіпка сам не/свій (П.М.).
18. Любити свій край це для народу жити боротися за юне за нове (В.С.)
19. А поставити крапку над «і» то не/аби/яке мистецтво в житті (А.Р.).
20. «І вражою злою кров..ю волю окроп..те» з дитинства зна..омі слова (О.Г.).

ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ

Правила вживання апострофа в українських та іншомовних словах

Апостроф - це графічний знак (небуквена орфограма), що позначає тверду роздільну вимову. Слід розрізняти правила позначення твердої роздільної вимови для українських та іншомовних слів. За відсутності роздільної вимови приголосні, вказані нижче, є м якими. Відділення від іншої частки прізвища: О'Кейсі, д 'Арсонваль.

Апостроф пишеться:

В українських словах	В іншомовних словах
1. Після твердих приголосних б, п, в, м, ф, та р перед я, ю, є, ї : <i>риб'ячий, у здоров'ї, п'є, б'ють.</i>	1. Після твердих приголосних б, п, в, м, ф, р + г, к, х, ж, ч, ш перед я, ю, є, ї : <i>к'янті, Руж'є, п'єдестал.</i>

2. Після префіксів з будь-яким кінцевим приголосним перед я, ю, є, ї : <u>без'я</u> зкий, <u>роз'ю</u> шити, <u>об'є</u> м, <u>від'ї</u> д.	2. Після префіксів з будь-яким кінцевим твердим приголосним перед я, ю, є, ї : <u>кон'ю</u> нктура, <u>ад'ю</u> тант, <u>ін'є</u> кція.
3. Після першої частини складних слів з кінцевим твердим приголосним перед я, ю, є, ї : <u>дит'я</u> сла, <u>нів'я</u> блука, <u>пан'є</u> вропейський.	3. Для відділення службового слова від прізвища: О'Кейсі, д'Арсонваль.
4. Після к перед я у слові Лук'ян та похідних: Лук'янівна, Лук'янець, Лук'янов	4. Див. П.1
<u>Апостроф не пишеться:</u>	
В українських словах	В іншомовних словах
1. При відсутності роздільної вимови у вказаних позиціях (див. п. 1): <u>гаря</u> [р'а]чий, <u>буря</u> [р'а], <u>Рє</u> [р'є]нін	1. При відсутності роздільної вимови у вказаних позиціях (див. п.1): <u>ню</u> [п'у]ре, <u>бю</u> [б'у]джет, <u>кю</u> [к'у]вет
2. Якщо перед губним у межах цієї морфеми є ще один або два приголосних, крім р : <u>цв</u> ях, <u>моркв</u> яний, <u>мавп</u> ячий. Але: <u>черв'я</u> к, <u>торф'я</u> ний (бо р). Але: <u>зв'яз</u> ок, <u>підв'яз</u> ати (бо різні морфеми).	
3. Після префіксів з кінцевим твердим приголосним перед а, о, і, у, є : <u>за</u> гітувати, <u>зе</u> кономити, <u>зі</u> грати.	

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Вправа 8. Слова, подані у фонетичній транскрипції, запишіть орфографічно в три колонки: 1 - з апострофом, 2 - без апострофа, 3 — з м'яким знаком.

[м'іл'ґард], [з'о'р'іє"нт'увати'с'а], [л'о'уб'о'о'у'у],
[к'о'о'мп'і'ю'те'р], [ате"л'ґе], [б'а'з'], [дз'в'а'кн'о'ути"], [бе"з'а'де"рни'ї],
[с'о'уб'єкт], [с'в'ашчєні'к], [б'ол'он'ґ'а], [п'і'у'ґ'а'бл'о'ука], [р'ад].

Вправа 9. Запишіть подані нижче слова у відповідні колонки згідно з таблицею про правила вживання апострофа. Графічно визначте орфограми.

Суб..ективний, роз..ятренпй, об..ективний, Амудар..я,
св..ятковий, роз..юшити, мавпячий, тім..я, подвір..я, т..м..яний,

роз.Л'зд, бур..ян, від їзд, зав..язка, в..юнкий, вітр..як, довір..я, р..яд, дріб..язковий, з..орієнтований, взаємопов..язаний, **б..язевий**, без..ядерний, **рутв..яний**, Лук..яненко, торф..яний, нев..янучий, р..юкзак, Монтеस्क..є, без..іменний, з..уміти, у здоров..ї, В..ячеслав, Лук..яновський, кон..юнкція, з їжджатися, об..ява, Лук..янóвич, роз..єднати, дзв..якнути, рум..яний, ад..ютант, Женев..єва, ад..юнкт, М..юллер, К..юв..є, **шев..йот**, під..яр..я, Рейк..явік, миш..як, мереф..янський, Причорномор. .я.

Як впливає наголос на значення підкресленого слова? З 'ясуйте значення виділених слів, усно складіть з ними речення.

Вправа 10. *Запишіть слова російською мовою, перекладіть їх українською. Поставте наголоси. Графічно визначте умови вибору орфограми. З 'ясуйте значення виділених слів.*

Прем'єра, п'єса, кар'єр, інтерв'ю, **об'єктивация**, ін'єкція, **вольтерьянец**, В'єтнам, куп'юра, ж'юри, нюанс, Б'єрнсон, Рив'єра, бюдж'ет, **п'юпитр**, медальон, бульон, павильон, мад'яр, пас'янс, бильярд, Рен'є, Гот'є, шампін'юн, ад'ютант, транс'європейський, пол-юрти, меж'ярусний, пред'юбилейний, межгор'є, с'економить, Марс'єльєза, **гильотина**, без'язукий, под'єзжать, Мол'єр, **фельд'єгер'є**, ескадриль'я, **фюзеляж**, бур'ян, кур'єр, рум'яний, здоров'є, б'ют, п'єт, п'ять, д'єсять, бель'єтаж.

Практичне заняття 3

ПУНКТУАЦІЙНИЙ ПРАКТИКУМ:

Односкладні та неповні речення. Тире в неповному реченні

Односкладні речення

Односкладним називається такий тип простого речення, у якому наявний лише один головний член, **що** повністю передає його граматичне значення.

Усі односкладні речення поділяються на такі дві групи: односкладні речення дієслівного типу, серед яких виділяють особові та безособові; односкладні речення іменного типу.

До першої групи належать *особові:- означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові – власне безособові та інфінітивні.*

До другої групи належать *номінативні речення.*

Означено-особовим називається такий тип односкладного речення, у якому головний член виражається формою дійсного способу теперішнього або майбутнього часу I або II особи множини чи формою наказового способу I або II особи однини чи множини, при цьому суб'єкт дії в реченні не представлений, але він формально встановлюється з контексту:

Пос. мн. нак. сп.

I ос. мн. майб. ч.

Мої любі, до мене ходіть! Я сама.. Поговоримо думами тихо (Л. У.).

Неозначено-особове речення - це такий тип односкладного речення, у якому суб'єкт дії розуміється як невизначена особа, а головний член виражається дієсловом у формі множини минулого часу дійсного способу, формою множини умовного способу або формою III особи множини теперішнього чи майбутнього часу дійсного способу:

Мин.ч. мн.

Покромсали життя моє на частки, на тьмяну січку слів і суєти (Л.К.).

Пос. мн. теп. ч.

Либонь, правду кажуть про гуцула (Л. У.).

Узагальнено-особове речення - це такий тип односкладного речення, у якому суб'єкт дії розуміється узагальнено, абстраговано стосовно конкретного діяча, а головний член виражається дієсловом у формі другої особи однини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу:

II ос. одн. теп. ч.

Закохану людину одразу помітиш (О.Г.).

Безособове речення - це такий тип односкладного речення, у якому дія (стан) відбувається безвідносно виконавця цієї дії (тобто суб'єкт дії не встановлюється), а головний член виражається:

1) безособовим дієсловом: *безособ, дієсл.*

Потемніло враз (Б.Г.).

2) безособовим дієсловом у безособовому значенні:

III ос. одн. теп. ч. в безособ. зн.

Пахне димом (Н.Р.).

3) безособовою предикативною формою на -но, -то:

пред. форма на -но

Віконця замуровано морозом (П.М.).

4) словом категорії стану (безособово-предикативним прислівником):

СКС

На вулиці тихо та спекотно.

Інфінітивне речення - це такий тип односкладного речення, у якому головний член виражений граматично незалежним інфінітивом, який називає можливу або неможливу, необхідну дію або стан. Ці речення вважають різновидом безособових:

Инф.

Погасло небо. І землі не чути.

Номінативне речення - це такий тип односкладного, що означають стан буття предметів, про які повідомляється, а головний член такого речення виражений формою називного відмінка субстантивного слова:

ім.у Н. в.

Спокійні очі, сива голова, жорстка кирця кольору нічного (Л.К.).

У пунктуаційному плані прості односкладні речення не становлять якої-небудь проблеми, оскільки розділові знаки в них або відсутні, якщо це неускладнені речення, або такі ж, що й у простому ускладненому реченні. Проте односкладні речення можуть бути компонентами (предикативними частинами) складних речень будь-якого типу, тоді розділові знаки ставляться в ньому відповідно до тих пунктуаційних правил, що є чинними для складних речень відповідного типу:

¹Валентина домила волосся, розчісувалася перед настільним дзеркалом, ²й у двері постукали (М.О.). Це складносурядне речення, що складається з двох предикативних частин, перша з яких є двоскладним реченням, а друга – односкладним неозначено-особовим. Тому між його частинами, поєднаними сполучником *й*, ставиться кома.

Неповне речення - це речення з неповною структурною схемою (відсутній підмет або присудок) або в них є незаміщені позиції другорядних членів речення, необхідність яких визначається інформативною семантикою та зв'язком з тими членами, які в реченні є.

Розрізняють *контекстуально-неповні, ситуативно-неповні та еліптичні речення.*

Контекстуально неповним називається речення, у якому пропущений член (найчастіше присудок) речення є в попередньому або подальшому контексті. Такі речення характерні для писемного мовлення:

Угорі було небо, заслане сірими хмарами. Помалу пересувалися, то купчилися, то розлазилися - нудні й огидні (Б.Г.).

Ситуативно неповним називається речення, у якому незаміщені синтаксичні позиції головних або другорядних членів речення компенсуються обставинами спілкування, ситуацією, жестами, мімікою. Ці речення характерні для усного мовлення (у писемному мовленні вони трапляються тоді, коли автор передає мовлення дійових осіб, наприклад, за допомогою діалогу або прямої мови):

Крик зчинився серед селян:

- Тікають! Тікають! Лови!.. (Б.Г.).

Як контекстуально неповні, так і ситуативно неповні є реченнями структурно та семантично неповними, проте більшість контекстуальних речень, у яких пропущено один з головних членів є лише структурно неповним, а семантично повним. Такі речення називають реченнями з неповною реалізацією структурної схеми:

Увечері Сергій і Надія почали клеїти шпалери в професорській спальні. Працювали чітко, зладжено (Б.Н.). Друге речення є структурно неповним; у ньому опущено підмет, що встановлюється з попереднього речення.

Еліптичним називається такий тип структурно неповного, але семантично повного речення, у якому присудок нульовий (опущений), але він є важливою ланкою речення не тільки семантично, а й структурно. Цей нульовий присудок ніби розуміється учасниками спілкування як такий, що є, але при цьому в реченні не вживається, бо зміст речення зрозумілий і без нього:

Позаду - вороги (М.К.).

Тире в неповному реченні ставиться, якщо:

1) це контекстуально неповне речення, у якому пропущений присудок, який встановлюється з попереднього контексту:

На другий день я мав, гуляючи, купити струни для гітари. На третій - мазь для черевиків. (П.П.).

2) рідше на місці нульового присудка в еліптичному реченні:

Він поза ставом, я — поза ним, він — у ліщинку й зник (С.В.).

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Вправа 11. *Перепишіть речення, підкресліть головний член, визначте морфологічний спосіб його вираження, визначте тип односкладного речення, поставте, де це необхідно, пропущені розділові знаки та орфограми.*

1. Той м..настир не/давно збудували (Л.К.). 2. Дивиш..ся (і,й) не/надивиш..ся дишеш.. (і,й) не/надшпеш..ся тим чистим г. рячим (і,й) пахучим повітрям (Л. У.). 3. Забуду моря віщ.й шум чи юн.. дарова(н,нн)у роками (А.М.). 4. За правду бра(т,тт)я єднаймося щ.ро (Л. У.). 5. Яшкові не/спалося (А.Г.). 6. Мої муки мої люті (у,в) хмарі заховаю (Т.Ш.). 7. А тихо біля тебе як зачарова(н,нн)о (М.В.). 8. Його (з,с)ховали на/горщі (і,й) ранок (з,с)мив його сліди (А.М.). 9. На/дворі (у,в)же зовсім потемніло (І.Н.-Л.). 10. Куди не/глянеш (у,в) даль оцю окрес..ну тут с/покон/віку скріз.. л..лася кров.. (Л.К.). 11. (У.В)се було кинуто на фронт (С.С.). 12. Ну як же можна матері вм..рати коли жи(т,тт)я (у,в) неї не/було (К. Ч.). 13. Ранок морозец., порипує сніжок (О.В.). 14. Ах який чудовий (К,к)оропів (Х,х)утір! (О.В.) 15. Хоча було холодно про/те хуторяни жаліюч.. чоб..т прийшли босі позакочувавш.. штани вище колін (О.Г.). 16. Як не/згадати материн..с..ку сл..езу що запеклася на моїм рукаві (О.С.). 17. Сл..в..янщина! - який в..личний гук який ш..рокий (і,й) містично темний (Л. У.). 18. Ще поки тепло заночую (у,в) лузі (Л.К.). 19. Нас зустрічають.. хлібом/сі(л,лл)ю (Л. У.). 20. Не/сумуй одна не/журис.. одна (А.М.): 21. Підеш., тією сте..кою глянеш., кругом себе (і,й) скріз.. бачиш.. з..лене море верб садків конопель соня(ч,ш)ників кукурудзи та іустої осоки (І.Н.-Л.). 22. Лиш., виведут.. те слово із тієї в..язі літер а слово без корі(н,нн)я покоти..ся (у,в)тече (Л.К.). 23. Ч..каю дня коли собі (з,с)кажу оця строфа на/решті досконала (Л.К.). 24. Погане літо не/було врожаю (Л.К.), 25. Як парост.. виноградної лози пл..кайте мову (М.Р.). 26. Шукайте цензора в собі (Л.К.). TL Од ріки тягне прохолодою (В.К.). 28. (І,Й) сте..ка (у,в) житі (й,і) хмарка (у,в) з..ніті (й,і) жити/б та жити на/білому світі (Г.Л.). 29. Гарно як у/полі так/би (і,й)шов завжди. Вітер (і,й) тополя. Со..нце (і,й) сади (В.С.). 30. На сизих луках скоше(н,нн)о отаву (і,й) літо буйно (у,в) б..р..ги (у,в)війшло (В.С.).

Вправа 12. *Перепишіть, визначте тип неповного речення, поставте, де необхідно, розділові знаки та пропущені орфограми.*

1. (У,В) (К,к)нязівці (з,с)палили (К,к)уракинський (Ц,ц)укровий (З,з)авод а в (Цп)ісках маєток графа (Цп)отоц..кого (А.Г.). 2. Його біло/сніжний корабель (і,й) зараз дес.. (у,в) експ..диції (О.Г.). 3. Андрій до/дому поспіша а со..нце (в,у) з..ніт (А.П.). 4. А по/ряд з/нами л..жат.. гори. З вікна бач..ли сиві сиві (МХ.). 5. А я хо(ж,дж)у. Рівним розміре(н,нн)им кроком через (у,в)сю хату з кутка (у,в) куток (М.К.). 6. (У,В) з..лене (Ж,ж)уравне л..тят.. журавлі а леб..ді (у,в) (Л,л)ебедин (В. Вор.). 7. Хв..лини здаю..я тобі за години години за дні дні за роки (П.М.). 8. Я йому про ц..булю а він м..ні про часник (присл.). 9. Під пахвою (у,в) н..ого була поперец..на пилка за поясом сокира на плечах кошик (В.Ш.). 10. За хатою кіл..ка груш дві високі старі ч..решні й одна короната вишня (І.Н.-Л.). 11. А до/в/кола млисто/бузкова далеч.. (і,й) золота стерня (і,й) запашний не/отрує(н,нн)ий війною веч..р (О.Г.). 12. «Ти дбаєш., тільки про себе...» - «А ти?» (М.Х.) 13. Не/втирайте/ж мої сл..ози не/хай собі (л,лл)ю..ся (Т.Ш.). 14. Скоро ти пішов я як стала на човні так (і,й) задубіла. Холодна/холодна мов завмерла (М.К.). 15. А москалі їй на/зустріч як один верхами (Т.Ш.). 16. Росте мій дім (і,й) я із ним росте моя держава (М.Ш.). 17. (У,В) кімнатах (у,в) нас гарно. Вич..ще(н,нн)о вим..те(н,нн)о (М.В.). 18. Поране(н,нн)і почали мар..ти один домівкою а другий боєм (М.С.). 19. З/ городами/ж по/той бік (П,п)сла смугою чорною ліс. (І,Й) шумит., шумит.. по/осі(н,нн)..ому (АТ.). 20. Де/хто (у,в) (Дд)омаївку де/хто на/хутір (у,в) (К,к)ошарівку тіл..ки (і,й) бачили (МХ.).

ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ

Правила вживання м'якого знака, буквосполучень

-ьо-, -йо- та -ьйо- в українських та іншомовних словах

М'який знак - це буква, що не позначає ніякого звука і вживається для позначення м'якості попереднього приголосного.

УВАГА! В українській мові є досить поширеним явище уподібнення (асиміляція) приголосних за м'якістю. У таких випадках їх м'якість не позначається м'яким знаком: пісня - [п'існ'а]; танцювати - [та·н'ц'о·увати°].

М'який знак пишеться	М'який знак не пишеться
1. Після д,т,с,з,ц,дз,л,н у кінці складу або слова: кін <u>ь</u> , мід <u>ь</u> , дя <u>дь</u> ко, кі <u>дь</u> це, мо <u>ло</u> т <u>ь</u> ба.	1. Після р та ж,ч,ш,дж,щ в кінці слова або складу: ні <u>ж</u> , пі <u>ч</u> , до <u>щ</u> , ліка <u>р</u> , тепе <u>р</u> .
2. У суфіксах -ськ-, -зьк-, -цьк-: бли <u>зь</u> кий, по-францу <u>ї</u> з <u>ь</u> ки, доне <u>ць</u> кий, люд <u>сь</u> кість.	2. Після ц в деяких словах іншомовного походження та вигуках: пала <u>ц</u> , Суе <u>ц</u> , шпри <u>ц</u> , кла <u>ц</u> , ба <u>ц</u> .
3. У суфіксах пестливості -еньк-, -оньк-, -ісіньк-, -юсіньк- тощо: руче <u>нь</u> ка, мале <u>сень</u> кий, голів <u>онь</u> ка, свіж <u>ісінь</u> кий.	3. Між подовженими м'якими приголосними: гі <u>л</u> лястий, жит <u>т</u> євий, камі <u>н</u> ня, воло <u>с</u> ся.
4. Після м'якого л перед наступним приголосним: риб <u>а</u> ль <u>сь</u> тво, кова <u>ль</u> ський, спі <u>ль</u> ник, їда <u>ль</u> ня.	4. У сполуках -нч-, -нщ-, -нш-, -нж-: і <u>н</u> женер, мен <u>ш</u> ий. Умани <u>щ</u> ина, кін <u>ч</u> ик.
5. У родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи І відміни й середнього роду на -нн(я), -ц(е) II відміни: друкар <u>н</u> [н']я - друкар <u>е</u> нь, крамни <u>ц</u> [ц']я - крамни <u>ць</u> , знання — знан <u>ь</u> , місце - міс <u>ць</u> .	5. Після н перед суфіксами -ськ-, -ств-: громадя <u>н</u> ський, селя <u>н</u> ство, освіт <u>я</u> нський.
6. У дієсловах на -ть, -ться, дійсного та наказового способів: кося <u>ть</u> , пиш <u>е</u> ть <u>ся</u> (дійсний спосіб); ки <u>н</u> те, вино <u>сь</u> ся (наказовий спосіб).	6. Після м'яких приголосних, крім л, якщо за ними йдуть інші м'які приголосні: сл <u>ї</u> д, щас <u>т</u> я, молод <u>і</u> ст <u>ю</u> .
7. У словах іншомовного походження після д,т,з,с,ц,л,н, перед я,ю,є,ї,йо: конферан <u>сь</u> є, ате <u>д</u> ьє, кан <u>ь</u> йон, ві <u>н</u> ь <u>с</u> тка.	7. Після д,т,н, перед суфіксами -ченк(о), -чук, -чишин: Фед <u>ч</u> ишин, Пан <u>ч</u> енко, Степан <u>ч</u> ук.

8. Після л перед приголосним в іншомовних словах відповідно до вимови: <u>фідьм</u> , <u>Нельсон</u> .	8. Перед я,ю , коли вони позначають сполучення м'якого , приголосного з а,у : <u>мадя</u> [д'а]р, <u>дю</u> [д'у]на, <u>Аля</u> [л'а]ска, <u>Дю</u> [д'у]ма.
9. Відповідно до вимови в кінці слів іншомовного походження: <u>магістраль</u> , <u>Базель</u> .	9. У словах з лщ←лк, лч←лк, нщ←нк, нч←нк: <u>балці</u> ← <u>балка</u> , <u>рибалчин</u> <u>рибалка</u> , <u>сторінці</u> ← <u>сторінка</u> .
10. У словах з льщ←льк, льч← лък, ньщ ←ньк, ньч← ньк: <u>ляльці</u> ← <u>лялька</u> , <u>ляльчин</u> ← <u>лялька</u> , <u>няньці</u> ← <u>нянька</u> , <u>няньчин</u> ← <u>нянька</u> .	
ЬО, ЬЮ	ЙО
1. Після м'якого приголосного перед о : <u>льон</u> , <u>дьоготь</u> , <u>сьомий</u> , <u>сьогодні</u> , <u>чотирьох</u> .	1. На початку слова: <u>його</u> , <u>Йосип</u> , <u>йому</u> .
2. У словах переважно французького походження після м'якого приголосного л,н : <u>шампіньйон</u> , <u>гідьйотина</u> , <u>будьйон</u> , <u>мідьйон</u> , <u>павідьйон</u> , <u>медадьйон</u> .	2. Після голосного: <u>район</u> , <u>чийого</u> .
	3. Після префіксів, що закінчуються на твердий приголосний, перед о : <u>підйом</u> .
	4. Після твердих приголосних переважно на початку складу: <u>курйоз</u> , <u>Муравйов</u> , <u>Воробйов</u> , <u>серйозний</u> .

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Вправа 13. Запишіть слова, розставляючи пропущені орфограми, графічно позначте їх.

Кіл..кіс..т., сіл..с..кий, Закарпат..с..ка облас..т., міц..ніс..т., діял..ніс..т., від..ділен.. (Р.в. мн.), Кост..я, с..мілівіс..т., щас..т..я, с..вятковий, пал..ці, радіс..т., віс..тто, Нас..тя, з..ршс..т., Ізмаїл..с..кий, Іл..ля, всес..вітц..я, вугіл..ля, піз..ня, майбут..не, поділ..с..кий, галуз..зю, гордіс..т., маз..зю, весіл..ля, в намис..лі, нйз..ка, пал..ма, ірпін..с ..кий, різ..блений,

шт..м..янілий, бояз..жо, близький, ковз..кий, напал..м, слиз..ко, власниц..кий, колодяз..ні, Уман..щина, діл..ниц.., в'яз..кий, спіл..ні, низ..ка, камін..чик, мен..ший, тон..ший, промін..чик, близ..кіс..т.., Хар..ків, Гор..кий, гір..кий, буквар.., виноградар.., хар..ківс..кий, казан..с..кий, нян..чити, п'ятдесят, шіст..надцят.., хорол..с..кий, повір..те, бас..кий, п'ятдесят, узбецький, плос..кін.. .

Вправа 14. *Поставте іменники в давальному відмінку однини.*

Спілка, дочка, донька, циганка, тітонька, фіалка, синька, калинонька, тіточка, рибалонька, сиротинка, білка, люлька, тарілка, колиска, бджілка, полька, динька, яблунька, вихователька, кулька, ніченька, голка, жменька, доріженька, кулька.

Вправа 15. *Утворіть присвійні прикметники з суфіксом -ин.*

Русалка, ненька, креолка, вчителька, іспанка, нянька, рибалка, Параска, приятелька, Пріська, кицька, Галька, тітка, вихователька, дочка, лялька, Марічка, донька, Наталка, матінка, львів'янка, Маринка, Оленка.

Вправа 16. *З'ясуйте правопис поданих слів, розставивши пропущені орфограми (БЙО, ЙО, БО). Підкресліть їх.*

Батал... н, міл....он, л...тчик, ма..р, павіл ...н, л..н, бул..н, Акс..нов, чотир..х, під..м, л...ду, медал ...н, кур..з, сер..зний, д..готь, Вороб ..в, компан. н. Панф..ров, шампін..н, Мурав..в, кан..н, т..хкати, монсен.р, гіл..тина.

Вправа 17. *Запишіть, розставляючи пропущені орфограми. Слова випишіть у три колонки: 1 - з м 'яким знаком, 2 - з апострофом, 3 - без м 'якого знака і апострофа.*

Авен..ю, автопавіл..он, ал..янс, ател..є, барел..єф, батал..он, бл..юз, **бл..юмінг**, вар..єте, В..єтнам, вол..єр, вуал..ю, з..інформація, дос..є, дубл..яж, д..юшес, ж..урі, з..економити, **камари..л..я**, конферанс..є, **кон..юнктура**, **кс..ондз**, кур..оз, **ювет**, к..юрі, Лавуаз..є, л..юкс, л..ютня, **мад..яр**, Мол..єр, м..юзик-хол, н..юанс, Ньюфаундленд, п..єдестал, порт..єра, прес-пап..є, **рант..є**, Рив..єра, Севіл..я, **фаміл..ярний**, фокстер..єр, **ф..юзеляж**, Х..юстон, **шев..от**, **шин..он**, шансон .є, шампін..он.

З 'ясуйте значення виділених слів.

Практичне заняття 4 **ПУНКТУАЦІЙНИЙ ПАРКТИКУМ**

Розділові знаки при однорідних членах речення та узагальнювальних словах

Однорідні члени речення

Однорідні члени речення - це один із видів ускладнення простого речення, при якому слова (що є однорідними) ступають одним членом речення, залежать від одного й того ж члена речення, пов'язані між собою інтонацією або інтонацією та сполучниками сурядності, часто мають однаковий морфологічний спосіб вираження та називають однотипні **поняття**.

Однорідними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення. Залежно від способу поєднання однорідних членів у цих синтаксичних конструкціях **ставляться такі розділові знаки**:

Кома:

1. Між однорідними членами речення, поєднаними безсполучниковим зв'язком, ставиться кома після першого однорідного члена:

Я весь час тремтів від напруження, від втоми від переляку (В.Н.).

О, О, О.

2. Між однорідними членами речення, поєднаними зіставно-протиставним одиничним., або повторюваним олучником (**а, але, та (=але), зате, проте, однак** та под.), кома ставиться:

*На вигляд дід був столітній, **проте** кремезний ще (П.М.).*

О, проте О.

3. Між однорідними членами речення, поєднаними повторюваними єднальними (**і..., і...; й..., й...; та(=і)..., та (=і)...; ан←і..., ані...; ні..., ні...**) або розділовими (**чи..., чи...; або..., або...; то..., то...; чи то..., чи то...**) сполучниками, кома ставиться:

*Запахла осінь в'ялим тютюном, **та** яблуками, **та** тонким туманом (М.Р.).*

О, та О, та О.

4. Якщо перед першим членом із ряду однорідних немає єднального або розділового сполучника, а другий, третій і І поєднуються повторюваними сполучниками цього типу, кома ставиться після першого однорідного члена:

Запахла осінь в'ялим тютюном **та** яблуками, **та** тонким туманом (М.Р.).

О, та О, та О.

5. Якщо однорідні члени речення поєднані зв'язком змішаного типу (безсполучниковим та єднальним), то кома ставиться після кожного однорідного члена речення:

У підземній глибині, в морях і під водою, й на вершинах гір і в хащах лісових уранці, вніч, удень,вечірньою порою у селах, і в містах звучить мені твій сміх. (В.С.).

О, О, і О, й О, і О ..., О, і О.

6. Якщо однорідні члени речення поєднані традиційними парними сполучниками (**не лише..., а й...; як..., так і.**, та под.), то кома ставиться перед другою частиною сполучника:

Студенти мають бути не тільки розумними, а й кмітливими.
не тільки О, а й О.

7. Якщо однорідні члени речення поєднані пояснювально-приєднувальними сполучниками (**а також, а то й, та ще й** та под.)

Плоди калини поліпшують роботу серця, кишкового, а також допомагають при гіпертонії, склерозі й хворобах печінки (з журн.).

О, а також О.

8. Якщо однорідні члени становлять собою блоки, пов'язані між собою єднальними або розділовими сполучниками, а самі блоки - безсполучниковим зв'язком, то кома ставиться між блоками однорідних членів, а між самими однорідними єнами кома не ставиться:

Хмари й крапельки води на латахах, пісок на урвищах берегів і туман над річкою набрякли густим червоним мороком (Гр.Т.).

О й О, О і О.

9. Повторювані слова або їх форми хоч і не є однорідними, але, якщо вони поєднуються безсполучниковим зв'язком, комою відокремлюються:

А вона все говорить, говорить, ніяк не наговориться.

Кома не ставиться:

1. Якщо однорідні члени речення поєднані одиничним єднальним або розділовим сполучником:

Набігла хмара чорна й закрила останній клопоть неба (Б.Л.).

О й О.

2. При повторюваних словах чи словоформах, які не є однорідними, але пов'язані одиничним єднальним або розділовим сполучником:

Шумить і шумить ліс по-осінньому.

О і О.

3. При повторюваних словах чи словоформах, які не є однорідними, коли перед другим є заперечна частка не:

Дишеш не на дишешся ти чистим пахучим повітрям (І.Н.-Л.).

О не О.

4. Між частинами простого ускладненого присудка, коли перше дієслово вказує на дію, а друге - на мету:

Ходімо поговоримо.

О (дія) О (мета).

5. Між частинами стійких словосполучень, поєднаних повторюваним єднальним сполучником:

Вона стояла ні жива ні мертва.

ні О ні О.

Крапка з комою:

1. Якщо однорідні члени поширені, особливо тоді, коли в середині одного з них є розділові знаки:

Котовський справді палив поміщицькі маєтки; справді з'являвся до багатіїв, вимагав боргові зобов'язання бідняків і тут же, перед їхніми очима, нищив: справді забирав гроші й роздавав злидарям (Ю. С.).

О; О, О, О; Ой О.

Тире:

1. Якщо однорідні члени речення поєднані зіставно-протиставними відношеннями, при цьому сполучник опущений:

Але він не зрадив - (а) здригнувся (М. С.).

О - О.

2. Якщо другий з ряду однорідних членів речення вказує на причину або наслідок того, про що повідомляє перший:

... оновилася й Софія - одягла тільки нову одягу, ... (В.Ш.).

О - О.

Однорідні та неоднорідні означення

Особливу увагу серед однорідних членів у пунктуаційному плані привертають означення. Якщо означення однорідні й пов'язані безсполучниковим зв'язком або повторюваними єднальними чи розділовими сполучниками, то між ними ставиться кома:

Сорочку вишито білими, червоними, чорними й зеленими нитками.

О О, О й О.

Якщо означення не є однорідними й пов'язані сполучником або безсполучниковим зв'язком, то кома між ними не ставиться:

На ці дні припало велике сонячне затемнення.

О О.

Однорідними є означення:

1. Означення, що характеризують предмет в одному семантичному аспекті:

Для галицького типу вишиванок були характерні геометричні різнокольорові орнаменти - сині, червоні, зелені, жовті, оранжеві кольори (з журн.).

О, О, О, О.

2. Означення-тропи (епітети, метафори):

Його очі замиготіли зимним, неприязним блиском (О.К.).

О, О.

3. Якщо решта означень підсилюють або уточнюють семантику першого: *Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч (І.Н.-Л.).*

О О, О.

4. Якщо означення вказують на різні споріднені ознаки предмета:

І ось вона на видноті - ставна, вродлива (Б.Х.).

5. Якщо перше означення непоширене (виражене прикметником), а друге поширене (виражене дієприкметниковим зворотом):

*Сірий, припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом (Г. Т.). **О (прикметник), О (дієприкм. зв.).***

Неоднорідними є означення:

1. Означення, що характеризують предмет в різних семантичних аспектах:

Мені жаль стає великого червоного цегляного велетня, що стоїть на розі (В.Ш.).

ООО.

2. Якщо одне означення виражене прикметником, а друге - займенником, порядковим прикметником:

То були ваші цікаві спостереження.

О (займенник) О (прикметник).

3. Якщо одне означення виражене якісним прикметником, а друге - відносним або присвійним:

За ним стояв рідкий листяний ліс (Ю.З.).

О (якісний прикм.) О (відносний прикм.).

Узагальнювальні слова при однорідних членах речення

Узагальнювальні слова - це слова із загальним вираженням семантики однорідних членів речення, найчастіше виражаються займенниками або прислівниками, рідше - іменниками, знаходяться в препозиції або постпозиції стосовно ряду однорідних членів. Залежно від їх місця в реченні ставляться такі розділові знаки:

1. Якщо узагальнювальне слово знаходиться перед рядом однорідних членів, то після нього ставиться двокрапка:

На полях, що розстилися обабіч дороги, чулися невизначені шерехи: то тріск сухого бур'яну під чиймись обережними кроками, то причаєне шарудіння, то стриманий писк (Г.Т.).

■: О, О, О.

2. Якщо після узагальнювального слова стоїть вставне слово зі значенням конкретизації, підсилення, після якого йде ряд однорідних членів речення, то перед вставним словом ставиться кома, після нього - двокрапка:

У невеличкому садку росли старі дерева, а саме: вишні, яблуні, черешні.

■: а саме: О, О, О.

3. Якщо узагальнювальне слово знаходиться в препозиції до ряду однорідних членів, після яких речення продовжується, то після узагальнювального слова ставиться двокрапка, а після ряду однорідних членів - тире:

З усіх куточків: зі стін, із вікон, з долівки й з мене самого - вставали згадки дитинства й пливли передо мною (М.К.).

■: О,О,О -

4. Якщо узагальнювальне слово стоїть в постпозиції до ряду однорідних членів речення, то перед ним ставиться тире:

Його лице, постава, рухи - все, все змінилося, відколи сіли в човен і підняли вітрило (В.Ш.).

О, О, О - ■.

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Вправа 18. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їх синтаксичної функції. Запишіть поруч із реченням схему постановки розділових знаків при однорідних членах речення. Усно обґрунтуйте свій вибір.

1. (У,В) селі бігли з/дворів на/зустріч чумакам дівчата діти поважні діди (з,із,зі) палицями (С.В.). 2. Тут будує .ся не/притулки якіс.. а будинки (М.К.). 3. Сама б учила так не/знала (Г.Ш.). 4. У піснях (і,й) труд (і,й) даль походу (і,й) жаль (і,й) усміх (і,й) любов (і,й) гнів великого народу (і,й) за народ пролита кров.. (М.Р.). 5. З/поміж верб та груш та яворини чорні стріхи глинають нагнувшись (І.Ф.). 6. Лиш кілька стригунців не/хочуть ні/(о,ві)вс(а,у) ні/сну ні/супокою (М.Р.). 7. Ниви то по/волі котились (у,в) долину то підіймались на похилі горби (М.К.). 8. Ідеш., собі один чи рі(л,лл)..ю чи озимин. ю чи бур..янами (і,й) «витоптуєш..» зайця (О.В.). 9. Вона як стояла (у,в) воді так (і,й) залишилася стояти хоча дівчата вже вискочили на/берег (М.С.). 10. Ож..влялася музика крап..л.. сумних (і,й) в. сслих л..нивих (і,й) жвавих глухих та дзвінких (М.К.). И. Замість.. вінків я ро..сиплю пісен.. злото/сонячні хвилі як ті птахи меткі як ті птахи меткі/легкокрилі оточу їх сріблом загартую могут..ніс..т..ю криці дам їм крила вітрів (і,й) натхну їх вогнем блискавиці (і,й) пушу (В. Чумак). 12. На/ходу Соломія висмикувала стебло або корінь водорості (М.К.). 13. Сяд..мо тут відпочинемо друже розіславши на камін. ш(и,е)нель (О.В.). 14. По/під/ти(н,нн)ю сіромаха й днює й ночує (Т.Ш.). 15. Для такої їзди потрібні не/тіл..ки сміливіс .т (і,й) витримка але (і,й) твердий характер в..лика сила волі молодец.,ке завія(т,тт)я (А.Ш.). 16. Пани не/тіл..ки панували над хуторами (і,й) селами над родовими (і,й) не/родовими маєтностями не/тіл..ки

переорювали широкі (і,й) довгі лани с..лянамн та хutoryянами іноді їх м..няюч.. на довгоногих хортів пан..с..кий дух витав скріз.. (і,й) (у,в)сюди (П.М.).

З'ясуйте значення виділених слів.

Вправа 19. *Запишіть речення, розставляючи пропущені орфограми та пунктограми. Підкресліть однорідні та неоднорідні означення, схематично покажіть наявність або відсутність розділових знаків між ним. Усно обґрунтуйте свій вибір.*

1. Такі думки принесли тиху сумну ніжніс..ть (В.С.). 2. По/заду за їхніми спинами (з,с)хвил..ова(н.нн)е бліде обли(ч,чч).. старшого лікаря (В.К.). 3. Сашко постр..бав по хиткій кам..яній *греблі* (В.Ш.). 4. Від *клуні* стежка впадає в яр з холодною дж..рел..ною водою (Гр.Т.). 5. На великому порослому бур..яном подвір..ї стояла мовчазна водокачка ро(з,с)биті будівлі купи цегли з бур..яну (А.Г.). 6. Першим кого він побачив був Захар Поб..режний знатний хлібороб бр..гадир четвертої бр..гади (М.С.). 7. Хо сидить посеред галяви а на/в/круги н..ого панус мертва прикра тиша (М.К.). 8. Орлик мчав зна..омою лісовою дорогою (Ю.З.). 9. По/дворах (у,в)/рівень (з,із,зі) хатою стоять.. страше(н,нн)і снігові баби (П.М.). 10. Зійшов в..л..тен..с..кий урочистий місяц.. (У.С.).

З'ясуйте значення виділених слів.

Вправа 20. *Перепишіть текст, розставляючи пропущені орфограми та пунктограми. Запишіть структурні формули кожного речення, а також схеми постановки розділових знаків при однорідних членах речення. Поставте наголоси у словах.*

Вишивка один з видів народного декоративного мистецтва. (В,У) XVI - XVIII столі(т,тт)ях він поширювався по всій те(р,рр)..торії (У,у)країни на (К,к)иїв..ині (Ч,ч)Чернігів..ині (Ч,ч)ерка..ині. Скрізь (в,у) кожному с..лі мон.стирі дворян..е..кому купец..кому середовищі пр..крашали вишивкою одяг та інтер..єрно/обрядові тканини. Вишивали головні убори як/от оч(и,і)пки намітки хустини а також сорочки к..жухи свитки рушники скат..ртини то/що. Вишивальними матеріалами були тканини домашн..ого (і,й) фабрич..ного виготовле(н,нн)я а саме вовня(н,нн)і (л,лл)я(н,нн)і полотня(н,нн)і кол .нкор батист шовк кумач (і,й) подібні. Для (г,г)аптува(н,нн)я використовували

ручно/пряде(н,нн)і (і,й) фабричні нитки заповоч., гарус шовк металеві золоті (і,й) срібні нитки користувалися коралами (і,й) перлами коштовним камі(н,нн)ям (і,й) бісером намистинками (і,й) монетами то/що.

В (У,у)країні налічує..я близ..ко ст(о,а) видів (і,й) технічних при.омів вишива(н,нн)я наприклад глад., хрестик мереж..(н,нн)я плеті(н,нн)я й т. ін. При/цьому пер..важає стрічкова букетна (і,й) в(а,о)зо(н,нн)а композиції.

Вишивка це не/тільки майстерне твор(е,і)(н,нн)я золотих рук народних уміл..ців а (і,й) скарбниця віруван.. звичаїв устремлін.. інт(елі)(л,лл)екту всього (в,у) чому виявляє..я національна духовніс..ть. Числе(н,нн)і орнаментал..ні зображе(н,нн)я флори та фауни квітів дерев птахів тварин (з,с)тверджуют.. що наші предки обожнювали опоет(е,і)зовували природу. Наприклад рушники (з,с) вишитими зображе(н,нн)ями голуб(ейДв) півн(ей,ів) кон(ей,ів) хрестиків були своє/рідними об..регами що зах..щали людину від злих сил. Вагоме значе(н,нн)я мала (і,й) кол..орова символіка ч..рвоний любов жага світло ч.рний смуток не/щастя горе з..лений в..сна оновле(н,нн)я жи(т,тт)я (з календаря «Берегиня»).

ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ

Спрощення в групах приголосних

Умови вибору орфограми	Приклади
1. Іменники на - жд , - зд , - ст + -н- -л- = - <i>ждн</i> -, - <i>здн</i> -, - <i>стн</i> -, - <i>стл</i> - = -<u>жн</u>- , -<u>зн</u>- , -<u>сн</u>- , -<u>сл</u>- .	Ти жд ень + -н- = ти жн евий. Прої зд + -н- = прої зн ий. Че ст ь + -н- = че сн ий. Ща ст я + -л- = ша сн ливий.
2. Іменники на - зк , - ск + -ну- = - <i>жн</i> -, - <i>скн</i> - = - зн -, - сн -.	Бри зк + -ну- = бри зн ути. Бли ск + -ну- = бли сн ути.
3. Іменник на - сл - + -н- = - <i>слн</i> - = - сн -.	Ма сл о + -н- = ма сн ий. Ми сл ь + -н- = уми сн ий.

УВАГА! Спрощення не відбувається у словах: зап'я**ст**ний, кі**ст**лявий, пест**л**ивий, хваст**л**ивий, хваст**н**ути, хворост**н**як, ші**ст**надцять, ші**ст**сот, ші**ст**десят.

За традицією в українській мові пишемо: сер**ц**е, сон**ц**е, випуск**н**ий, виск**н**ути, риск**н**ути.

Спростення не відбувається в іменниках іншомовного походження на -ст, -нт + -н-, -ськ- = -стн-, -стськ-, -нтськ-:

Баласт + -н- = баластний.

Контраст + -н- = контрастний.

Гігант + -ськ- = гігантський.

Інтелігент + -ськ- = інтелігентський.

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Вправа 21. Від поданих іменників утворіть прикметники суфіксальним способом, підкресліть орфограму «Спростення в групах приголосних».

Баласт, агент, користь, захист, проїзд, кар'єрист, цілість, улестити, щастя, хвастати, пестити, комендант, турист, мастити, ремесло, форпост, випуск, кості, кількість, диригент, зап'ястя, журналіст, перехрестя, контраст, злість, тиждень, якість, пропагандист, пристрась, заздрість.

Вправа 22. Запишіть, розставляючи, де це необхідно, пропущені букви.

Капос..ний, фашистський, агентство, пристрас..ний, контрас..ний, зліс..ний. словес..ний. ус..ний. вшз..ний. щас..ливий, корис..ний, зап'яс..ний, хворое..няк, мес..ник, студен..ський, ровес..ник, свис..нути. ціліс ний, совіс .ний. піз..ний, **ОЧИС..НИЙ**, ях.хмен, **ЯКІС..НИЙ**, нещас..ний, аванпостний, піс..ний, інтриган..ський, дилетан..ський. доблесний.

Вправа 23. Перекладіть українською мовою. Доберіть такі українські відповідники, у яких можна простежити орфограму «Спростення в групах приголосних».

Лейбористский, шестьсот, радостный, выездной, усталанный, ненавистный, вестник, доблестный, областной, постный, участник, университетский, сердце, солнце, завистливый, запястный, медалистке (Дат. падеж), перстня (Род. падеж), выпускной, стелить, шестнадцать, шестьдесят, недельный, скоростной, поздний, устный, интендантский.

ОРФОЕПІЧНИЙ ПРАКТИКУМ

Складні випадки наголошення. Уживання звуків [г] та [ґ]

Вправа 24. Запишіть слова, поставте наголоси.

1. Середина, вимова, вимога, ознака, випадок, показ, приріст, сільськогосподарський, гуртожиток, літопис, чорнослив, рукопис, одинадцять, чотирнадцять, сімдесят, вісімдесят, щелепа, феномен, каталог, диспансер, бюлетень, феноменальний, зняла, три дуби, було, щавель, цемент, центнер, кілометр, полиця, бурштиновий, квартал, приятель, доценту, натщесерце, зубожіти, ненависть, ненависний, подруга, дрова, прошарок, терези, бородавка, три чани. яшма.

2. Донька, дочка, розмах, кропива, горошина, курятина, русло, тигровий, пурпур, фарфор, псевдонім, листопад, вряди-годи, визвольний, джерело, вірші, вітчим, мережа, два професори, вичерпний, ідучи, перепис, перепустка, гучний, мармур, перелісок, алфавіт, довідник, доповідач, босоніж, жевріти, дрімота, звемо, черствий, водночас, фаховий, несемо, веселенький, беручи, ув'язнити, феєрія, фірмовий, маркетинг, менеджмент, індустрія, цідити, чагарник, юродивий, яшмовий.

Вправа 25. *Запишіть слова, поставте наголоси. З'ясуйте, у яких словах наголос не змінює значення слова. З'ясуйте значення тих слів, де місце наголосу впливає на його значення.*

Весняний, вовняний, характерний, атлас, торочити, замок, зав'язка, також, зокрема, разом, лютневий, становий, запальний, марний, первісний, вигода, вітряний, бережений, білизна, гладкий, договір, юрмитися, ядерний, туманити.

Вправа 26. *Запишіть слова, поставте літеру г або ґ, поставте наголоси. З'ясуйте значення незнайомих слів.*

...валт, ..азда, ..лобалізм, ...лузій,..лина, ..аблице, ..винтокрил, ..устотрав'яний, ..уманізм, ..о..ель/мо..ель, ..аптувати, ..роно, ..утір, ..ел..іт, ..рли..а, ..ала..ан, ..уний, ..умор, ..ешефт, ..лісер, ..уща, ..данськ, ..'юстон, ..ельсінки, ..уральня, ..ратчастий, ..ардувати, лін..вістичний.

ПУНКТУАЦІЙНИЙ ПРАКТИКУМ

Розділові знаки при звертаннях та словах-реченнях

Звертання - це слово або словосполучення, що вживається для привернення уваги того, до кого звертаються з мовленням. Звертання не є членом речення, вони не залежать від інших слів. За структурою звертання поділяються на поширені та непоширені. Непоширені - це ті звертання, що виражаються формою кличного відмінка іменника, при цьому не мають залежних слів: *Так ми, панове, подорожуємо в абсолют між Галицьким ринком і коридорами бібліотеки Стефаника (В. Неб.).* Поширені звертання також виражаються формою кличного відмінка іменника, але при цьому мають залежні слова, виражені прикметниками або займенниками: *Південний краю! Як тепер далеко лежиш від мене ти! (Л. У.).*

Залежно від місця в реченні та інтонації звертання відокремлюються на письмі такими розділовими знаками:

1. Якщо звертання препозитивне та вимовляється з неокличною інтонацією, то воно виділяється комою, а якщо з окличною - то знаком оклику, при цьому наступне після звертання слово пишеться з великої літери:

*Чоловіче мій, запрягай коня! (В.К). **Зв.,.....!***

*Місяченьку! Наш голубоньку! Ходи до нас вечеряти. (Т.Ш.). **Зв!**
Зв! Ходи....*

2. Якщо перед препозитивними звертаннями є вигуки у функції підсилювальної частки **о, ой**, то після них кома не ставиться, а відокремлюється лише звертання:

О полини, сиві полини! Хто посіяв вас на нашій землі? (І.Ц.).

О зв., зв! Хто... ?

*Ой мій упадоньку! Що ж ти робила? (Л. У.). **Ой зв! Що... ?***

3. Якщо перед препозитивними звертаннями є інші вигуки (**гей, ах, ох, ну** та под.), крім вигуків **о, ой**, то коми ставляться після них перед звертанням і після нього:

*Ах, розбійнице! Тепер білка знищить не одне гніздо (О.К.). **Ах, зв!**
Тепер....*

*Гей, Орфею, небораче! Де ти змандрував від нас? (Л. У.). **Гей, зв, зв! Де... ?***

4. Інтерпозитивне звертання відокремлюється з обох боків комами:

*Чом ти, березо, така журлива? (Л. У.). ..., **зв.**,.... ?*

*Опустіться, тихі зорі, синові під вії (В.Сим.). ..., **зв.**,*

5. Постпозитивне звертання відокремлюється комою, а після нього, залежно від інтонації, ставиться крапка, знак . оклику або знак питання:

*Що скажеш ти, безумче?! (І.К.). ..., **зв.**?!*

Слова-речення - це неподільні на члени речення синтаксичні конструкції, які виражаються службовими словами, найчастіше вигуками. За значенням слова-речення поділяються на такі групи:

1. Стверджувальні: *так, авжеж, аякже, добре, точно* і т.ін.
2. Заперечні: *ні, небагато, навпаки* тощо.
3. Етикетні: *спасибі, добридень, дякую, будь ласка, на добраніч, до побачення* й под.
4. Питальні: *ну, невже, хіба, та ну, що ж, а що* і т.д.
5. Спонукальні: *гей, геть, агов, цить, ура, стоп* тощо.
6. Емоційно-оцінні: *ох, ах, тьху, овва, от тобі й на, ех, отакої* і т.ін.

Слова речення, як правило, знаходяться на початку та виділяються:

1. Якщо слово-речення за семантикою питальне, то після нього ставиться знак питання, а наступне слово, якщо речення продовжується, пишеться з великої літери:

На дівчат він дуже ласий. - Невже? А з вигляду такий непоказний (Г.Т.).... Сл.-реч.? А з

2. Якщо слово-речення за семантикою заперечне, емоційно-оцінне, етикетне або спонукальне, що вимовляється з окличною інтонацією, то після нього ставиться знак оклику, а наступне слово пишеться з великої літери:

Ану! Бо як бухну, так і очима блимнеш. (П.З.). Сл.-реч.! Бо... .

3. Але переважно слова-речення, крім питальних, відокремлюються комою:

Ну, що ж, нехай хлопець змалку звекає до правди. (І.Ц.). Сл.-реч., сл.-реч.,

4. Якщо слова-речення повторюються, то між ними ставиться кома:

Смерті рало крізь них пройшло, глухе, жахне... Ні, ні, цього не може бути! (В.С.). ... Сл.-реч., сл.-реч.,....

5. Дуже часто слова-речення входять до конструкцій з чужим мовленням (прямої мови, діалогу), тоді розділові знаки ставляться відповідно до правил їх постановки в цих конструкціях (див. практичне заняття 17).

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Вправа 27. *Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та орфограми. Підкресліть звертання, схарактеризуйте його структуру (поширені чи непоширені) та морфологічний спосіб його вираження (іменники-звертання поставте у відповідній відмінковій формі). Запишіть схеми постановки розділових знаків при звертаннях у кожному реченні.*

1. Але/ж мабу(д,т).. ми правди не/зурочим що світ (у,в)же так заміша(н,нн)ий на злі що як платити злочином за злочин то як/же жити (люди) на землі? (Л.К.). 2. Співуча солов.лна (мова/мама) перед тобою соняч..ні мости (Н.Ш.). 3. Ти постаєш., (у,в) ясній обнові як піс..ня лин..ш.. рідне слово. Ти наше диво кал..нове коха(н,нн)а мат..рин..с..ка (мова) (Д.Б.). 4 Пр..ймай мене мій ярий (світ) (у,в) свою журу чи благодат.. що/б разом плакати радіти (і,й) все що буде розділять (В. Кр.). 5. О слово рідне (орел) скутий Чужин..цям кинуте на/сміх! Співочий грім батьків моїх діт..ми безпам..ятно забутий (О. Ол.). 6. Ой (сонечко/батечко) догоди догоди а ти (земля/матінка) уроди уроди! (О. Ол.) 7. Боюс.. твоїм очам відкрити душу ти чорно/бривий пил..но не/дивис..! Тепер (з,із,зі) бол(лю,ем) забуват.. я мушу того хто так як ти дививс.. колис.. (В.Т.).

Вправа 28. *Запишіть речення, розставляючи пропущені орфограми та пунктограми. Підкресліть слова-речення та з'ясуйте їх значення.*

1. Що/ж хай/надходить мене навіть радує душного літа кінець.. про весни не/хай не/нагадує дощик дрібнен..кий холодний вітрец..! (Л. У.) 2. Так думав Тимко посмоктуюч(и,і) само/крутку (і,й) пускаюч(ид) повз/плечі густий димок Жити на/світі не/солодко (у,в)се на жи(т,тт)я сподіває..я а не/доля по сер..цю б..є (Г.Т.). 3. Еге й до неба бли.че стаєш.. почу(т,тт)я такі іноді та/й не/доказала

почервоніла кахикнула (у,в) хаті (у,в) неї саме сварка (з,ж,с)чинилася (А. Т.). 4. Ні мій учителю (й,і) друже про мене все це не/байдуже жи(т,тт)я з його скаже(н,нн)им шалом з погон..ю за ідеалом з його стражда(н,нн)ям (і,й) болі(н,нн)ям (і,й) не/вгамованим сумлі(н,нн)ям жи(т.тт)я це дві противні сили що між собою (у,в) бій вступили (В. Вор.). 5. Ні це не/роки боро(д,т)..би змага(н,нн)я пориву горі(н,нн)я. Це роки людс..кої ган..би це роки люде..кого паді(н,нн)я (О. Ол.). 6. А що (і,й) я (з,с)почину на хвилинку сама собі запалю ялинку лі(г,х)тарики не/хай зам..р..(г,х)тять сніжиночки не/хай собі л..тять (Л.К.).

Вправа 29. *Перекладіть речення українською мовою, поставте розділові знаки та наголоси в словах. Підкресліть слова-речення та з 'ясуйте їх значення.*

1. Нет позвольте мне не послушаться вашего совета я целый месяц жил здесь только затем чтобы дожидаться случая видеть дело и вы хотите чтобы я пропустил его (Л.Т.). 2. Да сказал я мне кажется что в каждой опасности есть выбор и выбор сделанный под влиянием например чувства долга есть храбрость а выбор сделанный под влиянием низкого чувства трусость (Л.Т.). 3. Нет отчего же Мне показалось что вы слишком откровенны а есть вещи которые мы все знаем но которых никогда не надо говорить (Л.Т.). 4. Ну что мы ему сделали Чем виноваты мы что только на палубе кусок хлеба можем свой заработать? (А.Гр.) 5. Нет нет я говорю серьёзно и вы скоро это увидите. Как всякий художник я честолобив и желаю иметь последователей (А.Гр.). 6. Что же вполголоса проговорил мужчина он попал на каторгу (А.Гр.).

ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ

Евфонічні чергування та їх орфографічне відображення

Для української мови, як і будь-якої іншої, характерна *милозвучність* або *евфонічність*. **Евфонія** - це галузь фоностилістики, що вивчає здатність фонетичної організації мови до мелодійного звучання, створення звукозображення у висловлюванні відповідно до його змісту і художнього призначення. Милозвучність української мови досягається природним чергуванням окремих голосних і приголосних,

використанням паралельних форм слів (фонетико-граматичних синонімів).

До засобів милозвучності (евфонів) української мови належать:

1. *Приставні голосні* і, в, г на початку слова: іржа, імла, вузол, він, вівця, гайда, гарба.

2. *Вставні голосні* о, е між приголосними: вихор, капель, сосон, свекор, вітер.

3. *Евфонічні чергування звуків*, що полягають в усуванні збігу двох і більше приголосних (голосних) за допомогою фонетичних варіантів самостійних і службових слів. До евфонічних чергувань відносять такі: у-в, і-й, же-ж, би-б, з-зі(зо)-із, хоч-хоча, чом-чому, **над-надо(наді), під-підо(піді)**.

4. *Фонетико-граматичні синоніми* - це звукові варіанти повнозначних слів, однакових за значенням, але відмінних за емоційно-експресивним забарвленням і стилістичним уживанням.

Серед синонімів цього типу виділяють такі групи:

- пари слів, що відрізняються кінцевими звуками: **на білому - на білім, та - тая, гуляє - гуля;**

- варіанти власних імен: **Фекла - Векла - Текля, Євгенія - Ївга, Оксана - Ксеня;**

- ряди слів, що включають літературні та діалектні синоніми: **огірок**

- **гурок - гірок, отрута - трута, орати - горати, шафа - шахва;**

- евфонічні повтори: **добрий-добрий, ледве-ледве, ген-ген;**

- співвідносні слова з повноголоссям і не повноголоссям: **порох - прах, ворота - врата, володар - владар.**

5. *Спрощення середнього приголосного у групах* -ж~~дн~~-, -з~~дн~~-, -ст~~н~~-, -стл-, -стл-, -з~~кн~~-, -ск~~н~~-.

Евфонічні чергування звуків і спрощення груп приголосних регулюються в писемному мовленні орфографічними правилами, порушення яких призводить до орфографічних помилок.

Чергування У-В

Умови вибору орфограми	Приклади
<i>Пр <u>У</u> Пр</i>	На <u>ш</u> уч <u>и</u> тель; де <u>сь</u> у х <u>л</u> ібах.
<i><u>У</u> Пр</i>	У <u>в</u> ійшли до хати; у <u>л</u> ісі стояв гамір.

<u>У</u> В, Ф, Льв, Св, Хв тощо	Сидимо <u>у</u> вагоні; велике значення <u>у</u> формуванні характеру має самовиховання.
Після довгої паузи <u>У</u> перед Пр	Стоїть на видноколі мати - <u>у</u> неї вчись.
Гол <u>В</u> Гол	Була <u>в</u> Одесі; у нього <u>в</u> очах.
<u>В</u> Гол	<u>В</u> Антарктиді; <u>в</u> очах його світилася надія.
Гол <u>В</u> Пр	Пішла <u>в</u> садок; розляглися <u>в</u> траві.

УВАГА! У-В не чергуються:

1. У словах, що вживаються тільки з в або з у: вправа, управа, вступ, уступ, увага, влада, вплив.

2. У власних іменах та словах іншомовного походження:

Вдовенко, Врубель, Владивосток, Удовиченко, Урал, ультиматум, утопія.

Чергування 1-Й, 3-31(30)13

Правила, що характеризують ці чергування, аналогічні правилам чергувань У-В.

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Вправа 30. Запишіть текст, обираючи правильний варіант написання й розставляючи пропущені розділові знаки.

Рідну Батьківщину (у,в) (усі,всі) віки порівнювали (з,із,зі) матір..ю бо не/має ні/чого най/доро..ого (в,у) людини як мати (і,й) рідна з..мля. Окрема людина не/ві(д,дд)іл..на (від,од) народ(а,у) а народ не/ві(д,дц)іл..ний (від,од) Батьківщини (в,у) ц..ому сила народ(а,у) (і,й) міц.. його не/вм..рущ(и,і)ст.. (і,й) бе(з,с)смерт..я.

Ч..рпаюч(и,і) (із,зі,з) скарбниц.. ус..ної народної творч(о,і)сті що сягає (у,в) пр(о,а)давні часи пересві(тч,чч,дч)уємо(ся,сь) якою вірніст..ю (і,й) не/зрадливіст..ю шанували наші предки рідну землю зах..щаюч(и,і) її (від,од) ворогів на ратн(ому,ім) полі. З давн..о/ру(с,сс)..ких літо/писів легенд (і,й) переказів (з,зі,із) г..роїчних дум та пісен.. постає (перед,переді) нами та любов.. гартова(н,нн)а (у,в) битвах (з,із,зі) ст..повими ордами половців (і,й) п..ч..нігів турків татар ляхів. Мабу(дь,ть) (нема,немає) такої піс..ні чи думи де (би,б) народ не/оспівав своєї рідної з..млі (Є. Гуцало).

Вправа 31. Запишіть текст, обираючи правильний варіант написання й розставляючи пропущені розділові знаки.

О/пів/дні ми сідали снідати (і,й) обідати за/разом а по/обіді (і,й)шли на/прогулянку або до саду шукати опалі піз..ні яблука (у,в) листі під/снігом або (у,в) старий чудовий парк не/далеко від/будиночка Григорій казав що (у,в) тому парку народився не/один розділ (В,в)иру або на/леваду до (Б,б)угу який чорнів згори звив(е,и)стою смугою ще не/змерз.

Та най/улюбленішими нам були вечори коли ми гомоніли (у,в) мансарді не/вмикаючи світла пр..луливши.. спинами до/теплого кахля(н,нн)ого комина (у,в) якому затишно по/сільському потріскували дрова а по/стінах шастали червоні відблиски від/полум..я. (У,В) один (з,із,зі) таких вечорів я (і,й) наважився сказати Григорієві що хотів/би прочитати йому своє оповіда(н,нн)я. До/пів/ночі оповіда(н,нн)я було прочита(н,нн)о.

Другого/дня з/ранку погода була пр..чудова білів сніг (в,у)далеч.. за чорний Буг сяяло сонце омела на деревах як гайвороняч(иД) гнізда а тиша стояла св..ята. Ми вирішили що сидіти (у,в) такий ранок (у,в) хаті гріх (і,й) позичили (у,в) школі ліжж (і,й) рушили садом на/леваду.

А в/літку Григорій пр..ї(здж.ждж,жж)ав на/відпочинок (в,у) Шилівку хоч відпочинок то був дещо умовний (у,в) селі йому либонь най/краще працювалося. Здебільшого Григорій працював удома за/хатою (у,в) холодку де росла бузина (і,й) затуляла його від людей що проходили вуличкою або (у,в) хліві де л..жало пал..во й містилися ластівки. Одного разу я пр..йшов до/н..ого раніше ніж ми домовилися (і,й) почув що (у,в) хліві клацає машинка. Я ліг (у,в)/дворі на/спориші (і,й) став ч..кати поки він закінчит.. роботу (Григір Тютюнник).

Практичне заняття 6

ПУНКТУАЦІЙНИЙ ПРАКТИКУМ

Розділові знаки при вставних і вставлених конструкціях

Вставні слова або словосполучення - це синтаксичні конструкції, що ускладнюють просте речення та виражають ставлення мовця до повідомлюваного; виражаються переважно

модальними словами, рідше - прислівниками; в усному мовленні виділяється спеціальною інтонацією (паузами та порівняно швидкою вимовою), а на письмі комами. Вставні слова та словосполучення не є членами речення, граматично не залежать від інших членів речення.

Семантично вставні слова та словосполучення поділяються на групи, що виражають:

2. Емоційну оцінку: *на щастя, на жаль, дивна річ, як не дивно* тощо.

3. Джерело повідомлення: *по-моєму, по-нашому, за словами, як кажуть, як відомо* тощо.

4. Упевненість: *звичайно, безперечно, насправді, без сумніву, певна річ* тощо.

5. Невпевненість: *напевно, здається, вірогідно, може, принаймні* тощо.

6. Оцінку стилю висловлювання: *іншими словами, образно кажучи, за висловом, прямо кажучи, чесно кажучи* тощо.

7. Привернення уваги до повідомлення: *розумієте, уявіть собі, послухайте, знаєте* тощо.

8. Порядок думок: *по-перше, по-друге, по-третє* тощо.

9. Відношення між частинами висловлювання: *наприклад, до речі, таким чином, нарешті, зокрема* тощо.

10. Ступінь звичайності фактів: *буває, як годиться, як завжди, зазвичай* тощо.

Залежно від позиції в реченні вставні слова та словосполучення відокремлюються на письмі так:

1. Препозитивні - комою: *Звісно, я міг би написати цілу повість життя, але цей шлях дуже далеко завів би...* (М.К.). **Вс. сл.,...,...**

2. Інтерпозитивні - подвійною комою: *... я і так боюся, що подав вам багато зайвого й уже, напевно, нецікавого* (М.К.). **..., вс. сл., ...**

3. Постпозитивні - комою: *Ну й сом, я вам скажу!* (О.В.). **..., вс. реч.!**

4. Не є вставними словами, а отже, комами не відокремлюються: *до того ж, ніби, наче, неначе, нібито, начебто, буцімто, неначебто, мовби, немовби, немовбито,*

адже, майже, як-не-як, при цьому, притому, навіть, все-таки, якраз тощо.

5. Сполучники, що стоять перед вставними словами, від них комою не відокремлюються, якщо становлять тісний смисловий зв'язок зі вставним словом (відкинувши вставне слово, буде порушено семантично-структурну організацію речення): *Відступати нам, по-перше, пізно, а по-друге, немає підстав (В.Соб.). ... , а* вс. сл., Або відокремлюються комою, якщо сполучник входить до структури речення (відкинувши вставне слово, структурно-семантичну організацію речення порушено не буде): *Коло творчих пошуків Володимира Івановича Вернадського таке, що з плином часу його ідеї не застарівають, а, навпаки, стають ще актуальнішими (з підр.). ... , а*, вс. сл.,....

6. Залежно від структури речення деякі вставні слова можуть виступати як синтаксичні омоніми: в одному випадку вони є вставними, тоді відокремлюються розділовими знаками, в іншому - є членом речення, тоді комами не відокремлюються: *Здається, завтра буде дощ (вставне слово). Та вежа здалеку здається гігантом (напівповнозначна зв 'язка складеного іменного присудка).*

Вставлені конструкції - це синтаксичні конструкції, що ускладнюють просте речення, містять додаткове повідомлення, зауваження тощо та різко переривають синтаксичні зв'язки речення: В усному мовленні виділяються специфічною інтонацією, а на письмі найчастіше - дужками та тире, рідше - іншими комбінаціями розділових знаків:

Подвійне тире при вставлених конструкціях:

1. Якщо вставлена конструкція тісно пов'язана зі змістом речення (в усному мовленні вимовляється з такою ж інтонацією, як і основна частина речення):

Хутір Вишневий - двадцять п'ять хат - примостився в голому степу кілометрів за п'ятнадцять від Троянівки (Г.Г.).

Дужки при вставлених конструкціях:

1. Якщо вставлена конструкція містить додаткове повідомлення стосовно основного змісту речення (в усному мовленні вимовляється з пришвидшеною інтонацією, ніж основна частина речення):

До короля щодня приходять скарги (ти знаєш, люди стали непокірні)... (Л.У.).

Кома та подвійне тире при вставлених конструкціях:

1. Якщо вставлена конструкція тісно пов'язана зі змістом речення (в усному мовленні вимовляється з такою ж інтонацією, як і основна частина речення), при цьому далі речення продовжується синтаксичною конструкцією, яка потребує відокремлення:

Про літературу кажуть - нехай не буде це прийнято як тривіальність, - що література є дзеркалом життя (Ю.С.).

Подвійна кома та подвійне тире при вставлених конструкціях:

1. Якщо вставлена конструкція тісно пов'язана зі змістом речення (в усному мовленні вимовляється з такою ж інтонацією, як і основна частина речення), при цьому вона являє собою синтаксичну конструкцію (типу підрядного речення), яка потребує відокремлення з обох боків або перша частина речення закінчується, а друга - починається синтаксичними конструкціями, що потребують відокремлення:

Але ось зі скреготом і брязкотом у двір, - якщо те, що залишилося, можна назвати двором, - заїжджають два бульдозери (О. Д.).

Розділові знаки при вставлених конструкціях, що є прямою мовою:

1. Якщо вставляється пряма мова без слів автора, то вона береться в лапки й виділяється дужками:

Григорій умів слухати, цінувати почуте («Hi! Ти тільки послухай. Цей народ геніальний!») тай сам під настрій не проти був розіграти когось, як і його дядьки (Гр. Т.).

2. Якщо, крім прямої мови, є ще слова автора, то лапки не ставляться:

Виявляється вони встають нерано (Валеріан пізно працює! - пояснила товаришка Підмогильна), але пообіцяла зараз же Валеріана збудити (Ю. С.).

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Вправа 32. *Перепишіть речення, поставте розділові знаки та пропущені орфограми. Підкресліть вставні слова та напишіть схеми-постановки розділових знаків при них.*

1. Ви ж самі подумайте по/перше пр..красна ведмежа шинка (і,й) знамените ведмеже м..ясо а по/друге ведмежа шкура (О.В.). 2. Женя відвернувшись так щоб не/бачив реж..сер усміхнувся о(д,т)же йому повірили (С.Г.). 3. Не/бе..пека крилася (у,в) тому що ворог з усіх боків мав цілком бе..печні (і,й) дуже зручні підступи до/замку а монастир навп.ки стояв на крутій висок..й ганівн.й над містом горі (Я. Кач.). 4. До/речі знайомся це (К,к)лава (О. Кол.). 5. Але як тіл..ки (В,в)ізантия виникла так (і,й) породила собі на/противагу нові держави то (А,а)гарян то (П,п)ерсів то (Б,б)олгар то (Г,г)ерманців то нарешті (Д,д)ержаву (Р,р)уську (11.3.). 6. Оце що від мене л..шилос.. то власне (у,в)же не/я (Л.К.). 7. Коні гр..млять копитами свині квичуть торговці шваркочуть с..ляни гойкають одним словом клекіт такий якого наш Микита уві/сні не/бачив (і,й) в г..рячі не/чував (І.Ф.). 8. Піс..ню утни голосну не/смутну щоб мовляв засміялося лихо (Л. У.).

Вправа 33. *Запишіть речення, поставте розділові знаки та пропущені орфограми. З'ясуйте, в яких випадках однакові за написанням слова є вставними, а в яких є членами речення (останні підкресліть відповідно до їх синтаксичної функції).*

1. Все бути може може буде (Б.Л.). Може мати плач(а,у)т.. що не/має з/ними Васил..ка може бат..ко жур(я,ю)..ся та сумні/сумні сидять край/стол., й не/їдять вечері (М.К.). 2. Біл..ше мене влаштовували оцінки бат..кові мати ж здавалося висловлювала свої в/супереч бат..кові (В.Ш.). Профе(с,сс)орові здавалося що вони ні/коли ні/куди не/прийдуть (П.З.). 3. Вони поглядали на розжеврілий від призахідного со..нця гор..зонт (і,й) здає..я сумували (Ю.С.). Св..ятковим здає..я вечір коли добре тобі працювалося в/день (О.Г.). 4. Його дії часом бували смішні півникарс..кі трохи надума(н,нн)і але душа ця с/правді була ясна (В.Ш.). Липнева ніч., с/правді була г..ряча й задущна (Ю.С.). 5. Конюшина луч..на має цікаві пристосував(н,нн)я. Так перед дощем її листки опускаю..я (і,й) складаю..я як парасол..ка прикр..ваюч(і,и)

квіткові голівки (з журн.). Огляд порядку (у,в) с..лі не/проходив без пригод. Так трапилося (і,й) ц..ого разу (Гр.Т.). 6. Мудрі люди кажут.. доки плечі гріє со..нце не/забуд.. утеплити віконце (з журн.). Кажут.. (у,в,вв)есь поміст (у,в) пеклі з добрих замірів зложився! (Л.У.).

Вправа 34. *Запишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть вставлені конструкції. Схематично поясніть постановку розділових знаків.*

1. На/валах здавалося що/то мушкетні постріли тріскався закутий (у,в) кригу **гострокіл** (Я.Кач.). 2. (У,В)сі бійці (і,й) командири а їх було (у,в) землян..ці чоловік трвдцят.. раптом заворушилися (і,й) ро..ташувавшись.. для довгого приємного слуха(н,нн)я пр..тихли (О.Д.). 3. М..щан..с..ка дітвора чи то їй зважати на якіс.. заборони вис..пала (у,в)/ранці проти сонця як завжди на ковзанку (Я.Кач.). 4. Є люди на землі а то б не/варто жити що кріз.. щоде(н,нн)ий труд (у,в)міют.. (і,й) любити (і,й) усміхатися.. (і,й) мислити (і,й) шукати (М.Р.). 5. Подумайте шумит.. гр..мит.. столиця Гогол.. щос.. подібне говорив а над/осін.. пр..л..тає птиця (з,із,зі) північних сивих **чагарів** (М.Р.). 6. Коли гасло світло (у,в) післявое(н,нн)і роки часто гасло світло вона приносила до моєї кімнати лампу (В.Ш.). Дід Родим замішував круто глину кидав добрий **вальок** на д..р..в..я(н,нн)е вичовга(н,нн)е коло перед тим розкрутивши його пристрій для ро..кручува(н,нн)я кола ногою був для Сивоока не/з/багне(н,нн)ою рі(ч,чч)ю (з,із,зі) (у,в)с..ого що діялося обережно набл..жав до шматка глини свої широкі долоні (і,й) глина тяглася в/гору вивищувалася ож..вала з в..селою покірливіс..т..ю йшла за долонями (П.З.). 7. Якас.. гостра цікавіс..т.. пр..тягала її увагу до тої людини яка їй здавалос.. наві(д,т).. дихає сьогодні інакше ніж завжди (М.К). 8. Я пішов звернувши від колій (у,в) ту довгу вулицю (і,й) то була як оповідала мені потім мати вулиця її дитинства (В.Ш.).

З 'ясуйте значення виділених слів.

ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ

Подвоєння та подовження приголосних в українських та іншомовних словах

Подвоєння приголосних в українській мові відбувається на межі морфем, тому є процесом морфологічним. Подовжуються приголосні після голосного перед **я, ю, є** та **і**, що обумовлено фонетичними особливостями мови. Необхідно розрізняти подовження і подвоєння приголосних в українських та іншомовних словах: подвоєння - процес морфологічний, а подовження - фонетичний.

Подвоєння приголосних в українських словах	Подовження приголосних в українських словах
1. Подвоєні приголосні маємо при збігу однакових приголосних:	1. Приголосні д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч подовжуються (а на письмі позначаються двома літерами), коли вони стоять після голосного перед наступним голосним:
1.1. Префікса й кореня: ввічливий, ві <u>дд</u> ати, роз <u>зз</u> броїти.	1.1. Перед я, ю, є, і в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (крім родового множини з нульовим закінченням): збі <u>жж</u> ся, збі <u>жж</u> ю, у збі <u>жж</u> і; підда <u>шш</u> я, підда <u>шш</u> ю, на підда <u>шш</u> і. відкри <u>т</u> тя, відкри <u>т</u> тю, відкри <u>т</u> тів; але: знан <u>ь</u> , облич <u>ч</u> , підда <u>ш</u> .
1.2. Кінця першої й початку другої частини складноскорочених слів: ю <u>нн</u> ат, військ <u>кк</u> омат.	1.2. Перед я, ю, с, і в усіх відмінках деяких іменників I відміни (за винятком родового множини з закінченням - ей): суд <u>дд</u> я суд <u>дд</u> і. суд <u>дд</u> ю; стат <u>тт</u> я, стат <u>тт</u> і, стат <u>тт</u> ю (але статей), Ілля, Ілляю. Ілля, Ілляю, рілля, рілля, рілляю, рілляв

1.3. Кореня або основи на -н- та суфікса -н-: де<u>нь</u> - де<u>нний</u>, осі<u>нь</u> - осі<u>нний</u>, електр<u>он</u> - електр<u>онний</u>.	1.3. Перед ю в орудному відмінку іменників жіночого роду однини III відміни, якщо в початковій формі їх основа закінчується на м'який або шиплячий: мазь - ма<u>зз</u>ю, розкіш - розкі<u>шш</u>ю, тінь - ті<u>нн</u>ю, але: нехворо<u>ш</u>ю: раді<u>ст</u>ю, ві<u>ст</u>ю, молоді<u>ст</u>ю тощо.
1.4. Основи дієслова минулого часу на с і постфікса -ся: вині<u>с</u> + ся = вині<u>сся</u>, тряс + ся = тряс<u>ся</u>.	1.4. У деяких прислівниках типу: навма<u>нн</u>я, спросо<u>нн</u>я, попідти<u>нн</u>ю.
2. Буквосполучення -нн- пишеться:	1.5. Перед ю,є у формах теперішнього часу дієслова лити: <u>л</u>ю, <u>л</u>еш, <u>л</u>ють, <u>л</u>ється, ви<u>л</u>ю, на<u>л</u>ються.
2.1. У суфіксі прикметників із збільшувано-підсилювальним суфіксом -енн- та прикметниках дієприкметникового походження, якщо наголос падає на суфікс: здійсн<u>є</u>нний, непримир<u>є</u>нний, нескінч<u>є</u>нний.	
2.2. У похідних прислівниках та іменниках, що походять від прикметників, у суфіксах яких пишеться -нн-:	
2.2. У прикметниках на -енн- церковнослов'янського походження: блажен<u>н</u>ний, свящ<u>є</u>нний, благослов<u>є</u>нний. Але: хрещ<u>є</u>ний.	
3. За традицією приголосні подвоюються у словах: бо<u>вв</u>ан, Га<u>нн</u>а, <u>л</u>яний, о<u>вв</u>а, <u>с</u>сати, а також у похідних.	

УВАГА! Ніколи не подвоюється:

- у суфіксах пасивних дієприкметників: *вивершений, сказаний, зроблений;*

- у прикметниках на **-ений**: *варений, печений*, а також *даний, довгожданий, жаданий, шалений, скажений, навіжений*; іменниках *священик, (але: святеник, святениця), хрещеник*; у суфіксах **-ін-, -їн-**, присвійних прикметників: *зміїний, пташиний, лебединий*; у суфіксах **-ан-, -ян-** відносних прикметників: *дерев'яний, скляний, піщаний, дощаний.*

Розрізняйте такі слова:

здійснений (прикметник) - *здійснений* (дієприкметник),
нездоланий (прикметник) - *нездоланий* (дієприкметник),
незлічений (прикметник) - *незлічений* (дієприкметник), але:
печений (прикметник) - *печений* (дієприкметник), *варений*
(прикметник) - *варений* (дієприкметник).

Подвоєні приголосні у словах іншомовного походження	Неподвоєні приголосні у словах іншомовного походження
1. В окремих загальних назвах подвоєння зберігається: <i>а<u>н</u>нали, бо<u>н</u>на, бру<u>т</u>то, ван<u>н</u>а, мадо<u>н</u>на, ма<u>н</u>на, га<u>м</u>ма (грецька літера), не<u>т</u>то, пан<u>н</u>а, пен<u>н</u>і, тон<u>н</u>а, бі<u>д</u>ль (закон), буд<u>д</u>а, ві<u>д</u>ла (будинок), муд<u>д</u>а, дур<u>р</u>ра, мир<u>р</u>ра пан<u>н</u>о.</i>	1. У загальних назвах іншомовного походження приголосні звичайно не подвоюються: <i>а<u>к</u>кумуляція, баро<u>к</u>о, грип, іди<u>л</u>ічний, інтерме<u>ц</u>о, га<u>м</u>а (музична), ві<u>д</u>а (русалка), бі<u>д</u>ль (відчуття).</i>
2. При збігу однакових приголосних префікса й кореня подвоєний приголосний маємо лише тоді, коли вживається паралельне непрефіксальне слово: перцепція – <i>а<u>п</u>ерцепція</i> , міграція – <i>і<u>м</u>іграція</i> , реалізм – <i>сюр<u>р</u>еалізм</i> .	2. Коли непрефіксальне слово своїм змістом далеко відходить від префіксального, приголосний не подвоюється на письмі: <i>нота<u>ц</u>ія, анота<u>ц</u>ія, конота<u>ц</u>ія.</i>
3. Подвоєні приголосні зберігаються в географічних, особових та інших власних назвах та похідних від них:	

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Вправа 35. *Запишіть, розставляючи і графічно визначаючи пропущені орфограми.*

Покликан..я, без..мерт..я, повнолітня, повністю, весіл..я, навман..я, узбереж..я, вічність..ю, роздоріж..я, папорот..ю, дерт..ю, радіомовлення, засил..я, безчес..я, ніч..ю, шерст..ю, затвердіння, дин..я, Іл..я, мудріст..ю, щаст..я, скрин..я, їдальн..я, лист..я, безліс..я, ріл..я, мід..ю, скатерт ..ю. пам'ят..ю, л..ється, попідвікон..ю, нехворощ..ю, суд..ів, стат..ей, ріл..ів, стат..ею, відкриттів, облич.., збіж..я, роздоріж..я, подорож..ей, зустрічю, узбереж.., нехворощ ..ю, пам'ят..ю, пам'ят..е, вил..ється, попідвікон..ю, нал..ий, нал..ють, Ал..а, Ан..а, Ген..адій, Ген..а.

Вправа 36. *Утворіть іменники від поданих слів.*

Жити, віддати, горіти, плести, здобути, мислити, знищити, зібрати, творити, марити, вчити, прагнути, злиденний, смутити, чути, змагатися, зобов'язатися, завдати, зберегти, зберігати, хотіти.

Вправа 37. *Поставте іменники в орудному відмінку.*

Сіль, заповідь, вихованість, чверть, розкіш, мідь, мати, вісь, путь, тінь, міць, відданість, верф, єдність, смерть, юність, любов, сталь, деталь, стійкість, пристань, грань, осінь, жовч, зелень, врожайність.

Вправа 38. *Поставте іменники в родовому відмінку множини.*

Озброєння, подовження, вітальня, заняття, змагання, їдальня, прагнення, вчення, завдання, збереження, захоплення, питання, почуття, відкриття, узбережжя, знання, бажання, обличчя, вишня, спальня, доповідь.

Вправа 39. *Запишіть, розставляючи й позначаючи орфограми. Поставте наголоси.*

Бездоганний, невин..ий, захоплен..ий, нездоланний, вихован..ість, вогнян..ий, вогнен..ий, неказан..о, нескінченний,

натхен..ий, машинобудівн..ий, самовід..ан..ий, довгождан..ий, багатомільйонний, священ..ий, священ..ик, святен..ик, шален..ий, незліченний, вітрян..ий, письмен..ий, незбаген..ий, бездон..ий, пташин..ий, впевнен..о, вимушен..ий, невпин..о, стомлений, хреще..ний, благослове..ий, шален..ий, торжествен..ий, навіжен..ий, божествен..ий, нездійснен..ий, нездійснен..о, гречаНнИЙ, преосвящен..ий, буквений, електронний, восьмиденний, сказений., жаданий.

Вправа 40. *Запишіть слова іншомовного походження, графічно визначаючи орфограми, поясніть значення слів.*

А(б,бб)ревіатура, ко(р,рр)ектор, а(к,кк)орд, ма(н,нн)а, фі(н,нн), ка(с,сс)ета, а(к,кк)ордеон, а(к,кк)умулятор, арти(л,лл)ерист, конгре(с,сс), то(н,нн)а, форти(с,сс)имо, гри(п,пп), ко(м,мм)ентатор, бо(н,нн)а (гувернантка), дре(с,сс)ирувати, п'ятито(н,нн)ка, ко(л,лл)оїд, а(т,тт)естат, бру(т,тт)о, п'ятито(н,нн)ий, кро(с,сс), тру(п,пп)а, ба(р,рр)икада, а(л,лл)ея, піані(с,сс)имо, ба(л,лл)істичний, а(п,пп)еляція, кро(с,сс)ворд, ко(р,рр)ектний, інтерме(ц,цц)о, га(л,лл)ерея, бю(л,лл)етень, а(с,сс)иміляція, га(м,мм)а (літера), баро(к,кк)о, де(с,сс)ерт, ста(к,кк)а(т,тт)о, нове(л,лл)а, ко(л,лл)екція, кла(с,сс)ицизм, ма(с,сс)ивний, гу(м,мм)анізм, ві(л,лл)а (русалка), ка(с,сс)ир, діагра(м,мм)а, ва(н,нн)а, депре(с,сс)ія, а(м,мм)іак, не(т,тт)о, па(н,нн)о, ве(т,тт)о, мадо(н,нн)а, бе(л,лл)адо(н,нн)а, до(л,лл)ар, до(н,нн)а, а(н,нн)отація, і(м,мм)унітет, га(м,мм)а (музична), маро(к,кк)анець, го(л,лл)антський, ві(л,лл)а (будинок), бо(н,нн)а (купюра), а(к,кк)омпанемент.

Вправа 41. *Запишіть слова іншомовного походження, графічно визначаючи орфограми.* Ара(р,рр)ат, Андо(р,рр)а, Анка(р,рр)а, Анга(р,рр)а, Ді(к,кк)енс, Галі(л,лл)ей, Ро(с,сс)іні, Пага(н,нн)іні, Апе(н,нн)і(н,нн)и. Пана(м,мм)а, Гава(н,нн)а, А(т,тт)ика, Пу(ч,чч)іні, Ле(с,сс)инг, Е(л,лл)ада, Де(л,лл)і, Го(л,лл)андія, А(с,сс)ирія, Маро(к,кк)о, Ро(л,лл)ан, Пі(р,рр)енеї, Ізабе(л,лл)а, Брю(с,сс)ель, Кутай'(с,сс)і, Лі(л,лл)ь, Та(л,лл)і(н,нн), Ши(л,лл)ер, То(р,рр)іче(л,лл)і, Кенту(к,кк)і, Дю(с,сс)ельдорф, Лі(с,сс)абон, Жа(н,нн)а.